

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**ЕВОЛЮЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ ЗАХИСТОМ В УКРАЇНІ**

Виконав: магістрант 2-го курсу групи 8.2818-1-з
спеціальності 281 «Публічне управління та
адміністрування»
освітньо-професійної програми «Публічне
управління та адміністрування»
Я.К. Остапець

Керівник: професор кафедри соціальної філософії
та управління, доцент, д.і.н.
Приймак О.М.

Рецензент: професор кафедри політології,
професор, д.політ.н.
Кіндратець О.М.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет соціології та управління

Кафедра соціальної філософії та управління

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»

Освітньо-професійна програма «Публічне управління та адміністрування»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії та
управління

Т.І.Бутченко

« » 2019 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

Остапцю Ярославу Костянтиновичу

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Еволюція радянської моделі державного управління соціальним захистом в Україні

керівник роботи Приймак Олег Миколайович, к.і.н., доцент,

(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «29» травня 2019 року № 802-с

2. Строк подання студентом роботи 12 грудня 2019 року

3. Вихідні дані до роботи Горілий А. Г. Історія соціальної роботи в Україні : конспект лекцій. Тернопіль : ТАНГ, 2001. 68 с.; Україна. Соціальна сфера у перехідний період. Аналіз світового банку / за ред. О. Коваленко. Київ : Основи, 1994. 247с.; Батажок С. Г. Соціально-економічні гарантії в умовах ринкової трансформації : дис. канд. екон. наук : 08.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 201 с.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити). 1. Описати стан наукової розробки теми. 2. Здійснити уточнення змісту головних понять дослідження: соціальний захист, планування, державна модель соціального захисту. 3. Визначити принципи та методи дослідження еволюції радянської державної моделі соціального захисту населення. 4. Описати сутність та зміст радянської державної моделі соціального захисту населення. 5. проаналізувати напрямки державного соціального захисту населення в УРСР. 6. Визначити етапи генези державної моделі соціального захисту в радянській Україні. 7. Охарактеризувати релікти державної радянської моделі соціального захисту населення в сучасній Україні 8. Визначити потенціал вдосконалення та перспективи інставрації деяких елементів радянської державної моделі в соціальній політиці сучасної України.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

2 таблиці

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Приймак О.М., професор кафедри соціальної філософії та управління	29.05.2019	29.05.2019
Розділ 2	Приймак О.М., професор кафедри соціальної філософії та управління	22.06.2019	22.06.2019
Розділ 3	Приймак О.М., професор кафедри соціальної філософії та управління	21.09.2019	21.09.2019

7. Дата видачі завдання 29 травня 2019 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Березень 2019	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Квітень 2019	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2019	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Червень 2019	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Серпень 2019	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Вересень 2019	<i>виконано</i>
8.	Систематизація висновків	Листопад 2019	<i>виконано</i>
9.	Нормоконтроль	Грудень 2019	<i>виконано</i>

Студент _____ Я.К. Остапець
(підпис) (ініціали та прізвище)

Керівник роботи _____ О.М. Приймак
(підпис) (ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Цапліна І.С.
(підпис) (ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 89 сторінок, 77 позицій у списку літератури, 2 додатків.

ДЕРЖАВНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ, ПЛАНУВАННЯ, СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ, СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА, СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ

Мета дослідження: висвітлення основних етапів та напрямів розвитку радянської моделі державного соціального захисту в Україні.

Об'єкт дослідження: генеза державного соціального захисту в Україні у ХХ столітті.

Предмет дослідження: еволюція радянської моделі державного управління соціальним захистом в Україні.

Методи дослідження: теоретичного узагальнення, системного аналізу, моделювання та узагальнення, а також порівняльно-правовий, формально-логічний, термінологічний, функціональний та хронологічний.

Наукова новизна: у дослідженні пропонуються заходи щодо поліпшення системи державного управління соціальним захистом з врахуванням досвіду діючих моделей соціального захисту населення країн Європи.

Гіпотеза: радянська модель державного соціального захисту не відповідає викликам сьогодення та не може використовуватися надалі в системі соціального забезпечення України.

Висновки: 1. Формування радянської моделі державного соціального захисту населення в радянській Україні проходило в 2 етапи. Перший етап характеризується виборним принципом надання соціальних послуг, другий етап характеризується інсталяцією солідарної системи доступу до соціальних послуг.

2. Сучасна система державного соціального захисту населення не ефективна та не відповідає умов сучасності. Тогочасна політика соціального захисту була неефективною. Вона не ґрунтувалася на оцінці засобів, як це мало місце у розвинутих країнах, а вважалася універсальною для всіх категорій населення, окрім панівного партійно-господарського класу.

SUMMARY

Qualification work consists of 89 pages, 77 references and 2 annexes.

STATE MODEL OF SOCIAL PROTECTION, PLANNING, SOCIAL PROTECTION, SOCIAL POLICY, SOCIAL STANDARDS

Purpose of research: to highlight principal stages and directions of development of the Soviet model of state social protection in Ukraine.

Object of research: genesis of state social protection in Ukraine in the twentieth century.

Subject of research: evolution of the Soviet model of public administration of social protection in Ukraine.

Methods of research: theoretical generalization, system analysis, modelling and generalization, as well as comparative legal, formal logical, terminological, functional and chronological.

Novelty of research: the research proposes measures to improve the public administration system of social protection, taking into account the experience of current models of social protection of the population of European countries.

Hypothesis: The Soviet model of state social protection does not meet the challenges of modernity and cannot be used in the social security system of Ukraine.

Conclusions: 1. Formation of the Soviet model of state social protection of the population in Soviet Ukraine took place in 2 stages. The first stage is characterized by the optional principle of providing social services; the second stage is characterized by the establishment of a solidarity system of access to social services.

2. The current system of state social protection of the population is ineffective and does not meet the conditions of modernity. Social protection policy at that time was ineffective. It was not based on the assessment of means, as was the case in developed countries, but was considered universal for all population categories except the ruling party economic class.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
РОЗВИТКУ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	
НАСЕЛЕННЯ.....	
	9
1.1. Стан наукової розробки теми еволюції радянської моделі	
державного управління соціальним захистом в Україні.....	9
1.2. Характеристика головних понять: «соціальний захист»,	
«планування», «державна модель соціального захисту».....	13
1.3. Принципи та методи дослідження еволюції радянської державної моделі	
соціального захисту населення.....	18
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕЗИ	
ДЕРЖАВНОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ.....	
	23
2.1. Сутність та зміст радянської державної моделі соціального	
захисту населення.....	23
2.2. Напрямки державного соціального захисту населення в УРСР.....	30
2.3. Етапи генези державної моделі соціального захисту в	
радянській Україні.....	43
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ПОТЕНЦІАЛУ ІНСТАВРАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ	
ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО	
ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ.....	
	53
3.1. Характеристика реліктів державної радянської моделі соціального	
захисту населення в сучасній Україні.....	53
3.2. Потенціал вдосконалення та перспективи інставрації деяких	
елементів радянської державної моделі в соціальній політиці	
сучасної України.....	67
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	83
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

Актуальність дослідження. До 1991 року, Україна знаходилася у складі СРСР, який був номінально союзом республік, але насправді це була держава з високим ступенем централізації та плановою економікою. Згідно статті 74 Конституції СРСР 1977 року, закони СРСР мали однакову силу на території всіх союзних республік. У разі розбіжності закону союзної республіки з загальносоюзним законом діє закон СРСР. Виходячи з цього, на всій території СРСР працювала єдина система державного соціального захисту населення.

Тогочасна політика соціального захисту функціонувала за умов адміністративно-командної економіки та мала різний ступінь охопту верств населення у різні етапи існування УРСР.

Так, до 1956 року, одна з найбільших по чисельності верств населення – селянство, взагалі не мало адекватної системи надання соціальних послуг зі сторони держави. Відповідно цьому, можна зробити висновок, що система радянська система державного соціального захисту була несправедливою та неефективною. Вона не ґрунтувалася на оцінці засобів, як це мало місце у розвинутих країнах, а зорієнтовувалася на класи і вважалася універсальною для всіх категорій населення, окрім панівного партійно-господарського класу.

Так чи інакше, система соціального захисту СРСР змогла забезпечити соціальний захист всіх громадян, незалежно від роду діяльності.

Це стало можливо за допомоги так званої «уравниловки» – розподілу суспільних благ на зрівняльній основі, тобто оплата праці не по здібностям, а «по головам».

Але після проголошення незалежності, Україна стала на шлях переходу від командно-адміністративної економіки до ринкової економіки. Старі механізми організації виробництва та розподілу ставали недієвими. Ринкові важелі управління економікою лише формувалися. Тому перші роки незалежності характеризувалися катастрофічним погіршенням рівня життя через падіння бюджетних видатків на соціальний захист.

На даний час, Україна все ще використовує радянську систему

соціального захисту населення з усіма її реліктами, яку необхідно пристосувати до сучасних тенденцій та викликів.

Проблемна ситуація полягає у тому, що Україна за період своєї незалежності робила неодноразові спроби модернізації державного соціального захисту, але через ряд причин всі ці спроби не приводили до покращення ситуації у цьому напрямку.

Така ситуація не може бути прийнятною на даний час, оскільки вона веде до зростання соціальної напруги у суспільстві, збільшення корупційних ризиків, обмеженості доступу слабозахищених категорій населення до послуг та деградації системи державного соціального захисту населення в Україні.

Одна із причин цієї ситуації – невідповідність системи соціального захисту потребам населення внаслідок недостатньої адаптації існуючої системи соціального захисту, яка була створена за радянських часів вимогам сьогодення.

Об'єктом дослідження виступає генеза державного соціального захисту в Україні у ХХ столітті.

Предметом дослідження є еволюція радянської моделі державного соціального захисту в Україні.

Метою дослідження виступає дослідження еволюції радянської моделі державного управління соціальним захистом в Україні.

Згідно з метою маємо такі завдання:

- описати стан наукової розробки теми еволюції радянської моделі державного управління соціальним захистом в Україні;
- здійснити уточнення змісту головних понять дослідження: соціальний захист, планування, державна модель соціального захисту;
- визначити принципи та методи дослідження еволюції радянської державної моделі соціального захисту населення;
- описати сутність та зміст радянської державної моделі соціального захисту населення;
- проаналізувати напрямки державного соціального захисту населення в

УРСР;

– визначити етапи генези державної моделі соціального захисту в радянській Україні;

– охарактеризувати релікти державної радянської моделі соціального захисту населення в сучасній Україні;

– визначити потенціал вдосконалення та перспективи інставрації деяких елементів радянської державної моделі в соціальній політиці України.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у ньому пропонуються заходи щодо поліпшення системи державного управління соціальним захистом населення в Україні з врахуванням досвіду діючих моделей соціального захисту населення країн Європи.

Гіпотеза: радянська модель державного соціального захисту не відповідає викликам сьогодення та не може використовуватися надалі в системі соціального забезпечення України.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури і двох додатків.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми еволюції радянської моделі державного управління соціальним захистом в Україні

Розгляд методологічного аспекту дослідження еволюції радянської моделі державного соціального захисту України, передбачає розгляд питань, пов'язаних із вивченням стану наукової розробки проблеми, розгляд змісту понять соціальний захист, планування, державна модель соціального захисту та визначенням принципів та методів дослідження радянської моделі державного соціального захисту населення.

Розгляд методологічного аспекту дослідження проблеми радянської моделі державного соціального захисту, передбачає розгляд питань, пов'язаних із вивченням стану наукової розробки радянської моделі державного соціального захисту, розгляд змісту понять «соціальний захист», «планування», «державна модель соціального захисту» та визначенням принципів та методів дослідження моделі соціального захисту населення.

Так чи інакше вже напрацьована певна науково-технічна база, яка дає загальну характеристику системі державного соціального захисту в СРСР (Г.І. Ващенко, А.Г. Горілий, В.П. Мельников, Є.І. Холостова, Б.О. Надточій, Г.М. Попович, І.В. Козубовська, І.І. Миговича, М.В. Фірсов, В.А. Поліщук, О.І. Янкович).

За хронологічною ознакою наукові роботи, статистичні дані, джерела, публіцистичні матеріали можна поділити за наступними етапами:

1. 20-50 роки ХХ століття. Цей етап характеризується значним впливом ідеологічної складової на всі категорії тогочасної наукової роботи. Саме в цей період відбувається розбудова основних напрямів та підходів до формування

державного соціального захисту населення та формування відповідних інституцій.

Джерела характеризуються значним впливом тогочасної політичної ситуації та декларацією соціального характеру молодого радянської держави.

В цей період відбувається активне застосування ідеологічного контролю в радянській науці.

За словами академіка Дмитра Лихачова, «в науці насаджувалося уявлення, що з самого початку дослідження може бути правильний тільки один шлях, одне істинне напрямом, одна наукова школа і, зрозуміло, тільки один головний учений, «вождь» своєї науки». Вибір робився з політичних міркувань схоластичного характеру і обраний напрям оголошувалося «істинно марксистським» [7, с. 76]. Вважалося, що в науці є дві точки зору – правильна марксистська і неправильна, ворожа їй. Інші науковці стверджували, що згубну роль для наук грала установка радянської влади на пряму постановку цих наук на службу політичній пропаганді.

Після закінчення громадянської війни, у вересні-листопаді 1922 року влада СРСР провели кампанію щодо висилки з країни ряду вчених, викладачів вузів і інших осіб в основному гуманітарних професій, чий погляд розцінювалися владою як контрреволюційні.

Так, у 1930-і роки, завданням офіційної радянської філософії (з 1930-х років викладається як обов'язковий предмет у всіх вузах), було теоретичне обґрунтування ідей комунізму.

Радянська соціологія поступово політизовулася ще з часів Лютневої Революції. У 1930-1950 рр. ця наука фактично припинила своє існування в Радянському Союзі. Навіть коли були дозволені практичні дослідження, і соціологія підмінялася марксистської філософією, в теоретичному плані зберігалася монополія марксистсько-ленінського вчення. Таким чином, соціологія в СРСР була представлена в значній мірі лише одним напрямком – марксистським суспільствознавством.

Статистика розглядалася як суспільна наука, тому багато чого з статистичних методів у математиці були обмежені, особливо в сталінський період. В рамках централізованого планування, ніщо не могло статися випадково. Статистичні видання та факультети були закриті; всесвітньо відомі статистики, як Андрій Колмогоров і Євген Слуцький були змушені зупинити статистичні дослідження.

Зазначеним джерелам бракує об'єктивності та неупередженості, оскільки у той час соціальна політика держави мала вибіркового принцип. Проте, науковці того часу через вплив цензури або елементарних побоювань за свою кар'єру або власне життя та здоров'я описували стан державного соціального захисту в СРСР як найпрогресивнішого серед тогочасних систем державного захисту країн світу та таким, що повністю поборює соціальні проблеми у молодій радянській державі.

З середини 1930х років світ починає готуватися до нової великої війни, тому СРСР також не залишився осторонь глобальних процесів. З 1939 року СРСР вступив у Другу світову війну, тому гостро повстала необхідність соціального захисту військовослужбовців, їх сімей та осіб, що отримали інвалідність під час бойових дій, дітей війни та інших категорій населення.

Наукові роботи З.Р. Тетенборна, Я. Гіндіна, Е. Мохова, Ю.С. Розенфельда та інших науковців охоплюють цей період.

2. 50-80 роки ХХ сторіччя. Цей період ми охаректизували, як такий, що закінчив перехід від вибіркової системи державного соціального захисту до класичної системи державного соціального захисту населення.

В 1956 році був прийнятий Закон СРСР про пенсійне забезпечення колгоспників, що спричинило остаточний перехід на солідарну систему державного соціального захисту. Змінюються підходи до надання соціальної допомоги, збільшується кількість отримувачів соціальної допомоги та зменшується перелік категорій, які в силу тих чи інших причин не могли отримувати соціальні послуги від держави.

Ідеологічний контроль був послабленим у порівнянні з попереднім періодом, але це явище все одно зберігалось аж до розпаду СРСР.

Якнайкраще цю тенденцію характеризує те, що перший офіційно визнаний перепис населення в СРСР було проведено в 1959 році, оскільки перепис населення 1937 року було визнано таким, що здійснювався з помилками та презентував невірні дані.

Така ситуація спостерігалась до періоду Перебудови, коли з Конституції СРСР було вилучено положення про керівну роль КПРС, марксизм-ленінізм перестав бути офіційною ідеологією.

Цей період охоплюють роботи таких фахівців як В.Ф. Майєра, Н.В. Герасимова, Н.К. Землянського, К.А. Козлова, Н.Л. Лушиної, Т.І. Мамонтової та інших.

3. Сучасний період. Розпад СРСР та отримання незалежності Україною поєднується із крахом адміністративно-командної планової економіки. Старі механізми організації виробництва та розподілу ставали недієвими. Ринкові важелі управління економікою лише формувалися. Тому перші роки характеризувалися зменшенням обсягів виробництва і зниженням ефективності економіки. Гостро повстала необхідність модернізації системи державного соціального захисту населення в умовах політичної нестабільності, перехідного періоду в економіці та вивчення досвіду зарубіжних країн у цій сфері.

Цей період охоплюють роботи С.Г. Батажка, Л.В. Батченка, К.С. Белявської, О.Г. Гупало, В.О. Гримикіна, О.В. Другопольського, І.В. Жиглея, Т.О. Іващенко та інших.

Загалом, за цей період напрацьовано широку наукову базу досліджень, які описали суб'єкт, об'єкт, сутність та основні напрямки радянської моделі державного соціального захисту в Україні.

Наступним напрямком наукової діяльності у цей період є вивчення досвіду зарубіжних країн у побудові ефективної та соціально орієнтовної моделі соціального захисту та можливості імплементації в сучасне українське законодавство.

За Конституцією України, утвердження та забезпечення прав і свобод людини – головний обов'язок держави. Причому держава не є пасивним спостерігачем у процесі дотримання прав і свобод громадян, а дієвим учасником забезпечення їхньої реалізації. Це, безперечно, підтверджує її соціальну орієнтацію. У Конституції України зазначено: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [29, ст. 1]. Під словом «соціальна» розуміється держава, у якій соціальна справедливість – девіз активності, а добробут всіх громадян та підтримка соціально незахищених верств населення – прерогатива діяльності. Отже, соціальний захист становить основу, стрижень соціальної політики держави.

Відтак, ми приходимо до висновку, що вже напрацьована певна науково-технічна база, яка дає загальну характеристику системі державного соціального захисту в СРСР, але наукові роботи та джерела, які були опубліковані у радянський період, можуть бути необ'єктивними, оскільки вони можуть містити викривлені в угоду тодішньої ідеологічної складової дані. Сучасні джерела мають більш об'єктивний характер, але роботи деяких російських науковців мають політично заангажований характер та фактично виступають зброєю у сучасній інформаційній війні проти України.

1.2. Характеристика головних понять: «соціальний захист», «планування», «державна модель соціального захисту»

Проаналізуємо у цьому підрозділі зміст ключових понять нашої роботи.

До головного з понять відносять – «соціальний захист».

Термін «соціальний захист» має як широке так і вузьке тлумачення. У широкому розумінні соціальний захист розглядають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування та розвитку повноцінної особистості, створення умов для самовизначення й ствердження в житті. У вузькому – соціальний захист розглядається як сукупність економічних і

правових гарантій, котрі забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян.

Згідно із чинним законодавством соціальний захист визначається як система державних гарантій щодо забезпечення прав громадян на соціальну допомогу і підтримку у зв'язку з постійною та тимчасовою непрацездатністю, хворобою, безробіттям та в інших випадках, які передбачені законами України.

Соціальний захист забезпечується шляхом організаційних та фінансових заходів, що здійснюються безпосередньо державою, або сприяння здійсненню таких заходів громадськими та іншими недержавними організаціями.

Поняття «соціальний захист» досить нове, почало використовуватись у міжнародних актах в середині ХХ століття. Поняття «соціальний захист» розуміється як більш широке за значенням та змістом соціальне явище, ніж соціальне забезпечення. У широкому значенні соціальний захист становить зміст соціальної функції держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі. У вузькому значенні соціальний захист — соціально-захисна діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків. З двох визначень можна з упевненістю стверджувати, що держава безпосередньо чи опосередковано бере участь у створенні соціального захисту свого населення.

Відповідно до статті 25 Декларації прав людини сучасна правова держава повинна гарантувати право на такий рівень життя, який враховує забезпечення людей їжею, житлом, медичним обслуговуванням, власним добробутом і добробутом сім'ї та правом на соціальне забезпечення у разі безробіття, хвороби, інвалідності, старості та інших випадків втрати засобів до існування. Право людини на соціальний захист є її конституційним правом. Адже згідно статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Таким чином, поняттям «соціальний захист» охоплюються соціальні права людини. Право на працю, на освіту, на житло, на відпочинок, на безпечне довкілля, на охорону здоров'я, на достатній життєвий рівень, на безпечні умови праці, на заробітну плату, не нижчу мінімально встановлених стандартів та інші.

Наступне поняття за значенням – «планування». СРСР мав дуже централізовану систему управління та прийняття рішень, в тому числі в економіці та соціальній політиці. За часів СРСР планування здійснював Держплан СРСР – державний орган, який здійснював загальнодержавне планування розвитку народного господарства СРСР і контроль за виконанням народногосподарських планів. Держплан СРСР був створений у 1923 році та відігравав консультативну роль, координуючи плани союзних республік та виробляючи загальний план. З 1925 Держплан СРСР почав формувати річні плани розвитку народного господарства СРСР, де називались «контрольні цифри».

На початку своєї діяльності Держплан СРСР займався вивченням положення в економіці та складанням доповідей з визначених проблем, наприклад, з відновлення й розвитку вугільних видобувних регіонів. Розробка єдиного економічного плану країни почалась із випуску щорічних контрольних цифр, директив на 1925–1926, якими було визначено орієнтири у всіх галузях економіки.

Спочатку апарат Держплану складався з 40 економістів, інженерів та іншого персоналу, до 1923 в ньому налічувалось уже 300 співробітників, а до 1925 року в усьому СРСР було створено мережу підпорядкованих Держплану СРСР планувальних організацій.

Держплан СРСР об'єднував у собі передусім функції вищого експертного органу в економіці й науково-координаційного центру.

Держплан проіснував до 1991 року та згодом був реформований у Міністерство економіки та прогнозування СРСР.

Сектор соціального захисту населення в СРСП мав також централізований характер та був одержавленим.

Відповідно досліджень науковців та термінології діючого законодавства України «Планування» – це процес розробки порядку виконання певної діяльності, тобто конкретизація цієї діяльності: визначення проміжних цілей і послідовності їх досягнення, розрахунку термінів, прогнозування наслідків майбутніх ситуацій, визначення потреб у ресурсах, виконавцях і необхідних засобах за кожною з цих цілей.

Треба зазначити, що система соціального захисту населення за межами СРСП була більш ліберальною. Загалом, за думками провідних науковців, державна модель соціального захисту населення має 3 найбільш поширених типи.

Перший тип захисту – ліберальний, що діє головним чином за принципом «що ти маєш?» і намагається відокремити соціальний захист від вільного ринку, обмежуючись захистом лише тих, хто позбавлений інших доходів. Така модель соціального захисту притаманна США. Саме з огляду на проблему соціального захисту встановлюються відносини між підприємцями та найманими робітниками в особі профспілок.

Другий тип захисту – консервативний, згідно з яким у системі соціального захисту домінує класична модель соціального страхування, заснована на принципі «що ти зробив?».

Третій тип захисту – ґрунтується на принципі «хто ти є?». У соціальному захисті переважає зрівняльна тенденція. Допомога населенню надається незалежно від наявності інших доходів.

Саме третій тип наразі використовується в Українській державі.

Відповідно, ми можемо прийти до висновку, що державна модель соціального захисту – сукупність державних заходів і видатків бюджету, пов'язаних з наданням фінансової допомоги окремим верствам населення, які через незалежні від них причини не мають достатніх для самозабезпечення доходів.

Вона повинна мати наступні цілі:

- забезпечення рівня життя непрацездатного населення не нижче прожиткового мінімуму встановленого державою;
- протидія соціальному напруженню в суспільстві, що може бути зумовлене майновою, етнічною, релігійною чи іншою нерівністю.

Основні функції державного соціального захисту повинні представлені наступним чином:

- реабілітаційна, яка покликана пом'якшувати наслідки бідності та інших негативних соціальних явищ;
- превентивна, яка полягає в запобіганні виникненню негативних соціальних явищ.

Зазвичай, державний соціальний захист населення включає у себе доступні медичинські послуги, надання льгот, доступну освіту, державну пенсійну систему, систему соціального обслуговування та надання соціальних послуг та інші заходи.

За думкою багатьох науковців, на даний час найпрогресивнішою є соціал-демократична модель державного соціального захисту, яка має наступні принципи:

- незалежно від продуктивності і вікової категорії, всі громадяни мають однакову цінність;
- соціальна підтримка і допомога реалізується в добровільному порядку;
- соціальний захист повинен охоплювати всі сфери життя і бути безперервною;
- соціальне забезпечення має вирівнювати соціальні умови всіх категорій населення.

Отже, ми дійшли до висновку, що ключові поняття, які використовуються в нашій роботі, мають споріднений характер та взаємодоповнюють друг друга.

1.3. Принципи та методи дослідження еволюції радянської державної моделі соціального захисту населення

Наше дослідження спирається на наступних принципах:

- принцип об'єктивності;
- принцип розвитку;
- принцип історизму;
- принцип альтернативності;
- принцип неупередженості;
- принцип сходження від абстрактного до конкретного;
- принцип багатофакторності;
- принцип єдності теорії і практики.

Важливе місце посідає принцип об'єктивності. Він передбачає пізнання закономірностей у діяльності в сфері соціального захисту. Ми використали цей принцип для виявлення реальних можливостей та цілей радянської системи державного соціального захисту.

Принципи розвитку й історизму використовувалися для того, щоб означити, як виникла радянська модель державного захисту населення, які головні етапи вона проходила до створення сучасної моделі соціального захисту в Україні. Крім того, вказані принципи надали змогу розібратись в якому стані наразі перебуває система соціального захисту населення.

Принцип альтернативності пов'язаний з можливістю розвитку системи державного соціального захисту, за умови різних взаємозв'язків і структурних відносин. Принцип альтернативності діє як цілеспрямований засіб досягнення нормативно визначеної мети або пошуку певних тенденцій розвитку системи вдосконалення соціального захисту населення та надав можливість розробити оптимальні шляхи покращення системи соціального захисту населення та запозичення іноземного досвіду [69, с. 176].

Незалежно від уподобань та інтересів в дослідженнях проблеми управління державним соціальним захистом у системі місцевого самоврядування було застосовано принцип неупередженості, який надав змогу

об'єктивно описати сильні та слабкі сторони радянської моделі державного соціального захисту.

Принцип сходження від абстрактного до конкретного використано для переходу від часткового знання до більш повного при вивченні об'єкту дослідження.

Принцип багатофакторності дозволив визначити комплекс факторів, які впливають на модель державного соціального захисту в даній роботі.

Для вивчення теоретико-практичного освоєння сутності соціального захисту населення та контролю в даній роботі було застосовано принцип єдності теорії і практики.

На підґрунті зазначених принципів використовуються загальнонаукові методи.

Метод – це спосіб пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя. Це також сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання [69, с. 128].

У процесі магістерського дослідження було використано комплекс взаємодоповнюючих методів:

- порівняльно-історичний метод;
- метод теоретичного узагальнення;
- метод системного аналізу;
- метод функціонального аналізу;
- метод узагальнення;
- порівняння;
- логічний метод;
- термінологічний метод;
- функціональний метод;
- статистичний метод;
- хронологічний метод;

Порівняльно-історичний метод дозволив виявити схожість і відмінність між певними історичними факторами розвитку феномену «соціального захисту населення» (нововведеннями, реформуванням, модернізацією), визначити їхню генетичну спорідненість, виявити загальні й специфічні риси в їхньому розвитку і як наслідок спрогнозувати можливі варіанти розвитку подій [69, с. 132].

Метод теоретичного узагальнення допоміг розкрити та описати стан наукового дослідження проблеми інсталяції державної моделі соціального захисту в Україні та висвітлити її нормативно-правову основу.

Метод системного аналізу дав змогу узагальнити наукові концепції, розробку та пропозиції провідних вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених проблемі нашого дослідження [69, с. 133].

Метод функціонального аналізу використовувався для оцінки сучасного стану системи державного соціального захисту населення та визначити чинники, що впливають на нього, а також визначити перспективні напрями розвитку та подальшої модернізації його в Україні [69, с. 135].

Методи узагальнення допоміг у формулюванні рекомендацій і пропозицій щодо визначення напрямів та шляхів оптимізації системи державного соціального захисту.

Порівняння використовувалося для визначення подібності чи відмінності об'єкту дослідження. Цей метод дав можливість виявити кількісні та якісні характеристики роботи державної системи соціального захисту в Україні.

Логічний метод допоміг нам визначити генезу державного соціального захисту в Україні у ХХ сторіччі.

Термінологічний метод дав можливість уточнення змісту та встановлення взаємозв'язку і субординації таких понять, як «соціальний захист», «планування», «державна модель соціального захисту» [69, с. 139].

Функціональний, статистичний дав можливість надати оцінку сучасному стану системи державного соціального захисту населення, та чинникам що впливають на його ефективність.

Хронологічний метод дозволив відтворити процес розвитку державної моделі соціального захисту в Україні з його єдиними, специфічними та загальними рисами.

Зазначені методи використовувались у взаємозв'язку для забезпечення всебічно проведеного дослідження.

Визначення понять в нашому дослідженні формулювалось, базуючись на законодавчих актах, професійних словниках, спираючись на терміни визначені провідними науковцями.

У дослідженні було використано й інші методи, серед яких можна назвати абстрагування, ототожнення, аналіз, синтез, аналогія, формалізація тощо, на прикладі яких вивчається дана проблема.

Підсумовуючи викладене у першому розділі кваліфікаційної роботи, можна відзначити, що в сучасних умовах державотворення та децентралізації, війни на Сході України та анексії Криму, важкої економічної ситуації, проблема неефективності сучасної моделі державного соціального захисту в Україні набула загальнодержавного масштабу. Існуюча проблема спричиняє чисельні конфлікти у суспільстві та на державному рівні.

Удосконалення існуючої системи соціального захисту слід здійснювати у поєднанні з науковими дослідженнями суспільних, правових інституційних, економічних відносин між владою та громадою, шляхом визначення соціально безпечних управлінських технологій, орієнтованих на людину та її потреби.

З огляду на це, подальше наукове дослідження проблеми удосконалення існуючої системи соціального захисту в Україні слід проводити у напрямках вдосконалення діючої системи, підвищення ролі громад у здійсненні цього процесу, вдосконалення нормативно – правової бази для більшої прозорості системи, розробки механізмів їх упровадження у практику науково-методологічних рекомендацій з обміну досвідом між країнами світу щодо методів та технологій здійснення соціальної політики.

Розгляд зміст понять, в цілях повного розкриття питання, ми звернулися до історичного розуміння феноменів «соціальний захист», «планування»,

«державна модель соціального захисту», тому, для аналізу ми залучали інформаційні матеріали і наукові дослідження в цій галузі.

У першому розділі обґрунтовано, що дослідження проблеми модернізації державного соціального захисту шляхом удосконалення підходів не можливе без вирішення проблем, які виникають у повсякденному її функціонуванні.

Проаналізовано зміст основних понять таких, як «соціальний захист», «планування», «державна модель соціального захисту» та інших, які безпосередньо відносяться до теми роботи.

Визначено що для розв'язання поставлених завдань у роботі використовувались принципи об'єктивності, розвитку, історизму, альтернативності, неупередженості, сходження від абстрактного до конкретного, багатофакторності та єдності теорії і практики, а також методи: теоретичного узагальнення, системного аналізу, програмно-цільовий, моделювання та узагальнення, а також порівняльно-правовий, формально-логічний, термінологічний, функціональний та хронологічний.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕЗИ ДЕРЖАВНОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

2.1. Сутність та зміст радянської державної моделі соціального захисту населення

30 грудня 1922 року в м. Москві (РСФРР) відбувся перший з'їзд рад, на якому були присутні делегати від РСФРР, УСРР, Білоруської СРР та Закавказької СФРР. На зазначеному з'їзді була наступна повістка дня:

1. Розгляд Декларації про створення СРСР;
2. Розгляд Договору про створення СРСР;
3. Вибори Центрального виконавчого комітету СРСР.

Основним підсумком з'їзду стало створення СРСР.

Новостворена держава, згідно Конституції СРСР 1924 року була об'єднанням суверенних держав, але фактично ця норма мала декларативний характер [30, ст. 8].

Перш за все, СРСР характеризувався як тоталітарна держава, де фактична влада була в руках партійної номенклатури, але на офіційному рівні, аж до прийняття Конституції СРСР 1936 року панівним класом вважався пролетаріат (так звана «диктатура пролетаріату»).

На початку 20-тих років ХХ сторіччя радянські республіки знаходилися у критичному стані. Політика воєнного комунізму призвела до антирадянських повстань в окремих районах, зростала соціальна напруженість, промисловість була фактично знищена під час Громадянської війни [68 с. 85].

З метою вирішення зазначених проблем, радянський уряд до 1928 року проводив НЕП – нову економічну політику .

В рамках цієї політики, значний розвиток отримав державний соціальний захист населення.

Отже, державний соціальний захист населення - це сукупність державних заходів і видатків бюджету, пов'язаних з наданням фінансової допомоги окремим верствам населення, які через незалежні від них причини не мають достатніх для самозабезпечення доходів.

Радянська система державного соціального захисту була законодавчо закріплена і реалізовувалася у таких основних організаційно-правових формах, як:

1) Державне соціальне страхування (за рахунок відповідних централізованих союзних фондів);

2) Пенсії (за віком; по інвалідності; за вислугою років; у разі втрати годувальника) та допомоги (по тимчасовій непрацездатності; по вагітності і пологах; на дітей з малозабезпечених сімей; багатодітним та самотнім матерям тощо);

3). Соціальне обслуговування інвалідів і літніх громадян (утримання в будинках-інтернатах з повним державним забезпеченням; протезування; надання засобів пересування; пільги на проїзд на транспорті; житлові, побутові та податкові пільги тощо);

4). Безкоштовна медична допомога (надання медичних послуг у поліклініках, лікування в лікарнях, санаторіях, курортах тощо);

5). Безкоштовне виховання дітей (в яслах, дитячих садках, дитячих будинках, санаторіях, піонерських таборах тощо) [62, с. 318].

Найважливішою рисою вважається її безкоштовність та загальнодоступність.

Але ця теза мала лише декларативний характер. Так, у 1922 році був прийнятий Кодекс Законів про Працю УСРР. Згідно цього кодексу, право на соціальні гарантії мали лише наймані працівники.

У Радянській Україні, в складі колишнього СРСР, влада намагалася гарантувати всім членам суспільства мінімальний життєвий рівень. Для оцінки рівня життя, як опосередкованої характеристики соціального захисту, застосовували два показники – тривалість життя і дитяча смертність. Система

соціального захисту, наприкінці її функціонування, охоплювала: систему освіти й охорони здоров'я, що фінансувалися із державних джерел; пенсії зі старості, для інвалідів, сиріт і вдів; допомогу багатосімейним; стипендії студентам; дотації на основні харчові продукти й послуги. Виділені на це кошти у 1989 – 1990 рр. становили 25% від ВВП, зокрема на соціальні послуги, пенсії, дотації на продукти харчування – 8%, допомогу багатодітним – 1% [50, с. 29].

За часів СРСР соціальна політика була спрямована на визначення темпу та пропорції економічного розвитку, з іншого – забезпечувала формування фондів суспільного споживання. Держава не сприяла розвитку самостійних потреб населення, до мінімуму звівши особисту відповідальність людини за самозабезпечення та економічний самозахист. Внаслідок цього, більшість населення виявилася не готовою до соціально-економічних змін, що відбулися з розпадом СРСР.

Розподільчі відносини тоталітарної держави ґрунтувались на вилученні у працівників частини створеної ними вартості з подальшим переданням у використання через суспільні фонди споживання. У централізованому порядку визначався розмір заробітної плати і доходів зайнятих у сфері матеріального виробництва. Держава формувала фонди матеріального стимулювання, співвідношення між фондом споживання і накопичення, рівень цін на товари. Унаслідок такої політики добробут населення залежав не від трудової діяльності, а від соціальних заходів, котрі застосовувала держава. Використовуючи право монопольного розпорядження товарно-матеріальними ресурсами, партійно-господарська еліта присвоювала значну частину національного багатства у вигляді соціальних пільг і привілеїв. Заробітна плата й премії не дозволяли партноменклатурі набувати в особисту власність вартісні товари – землю, транспорт і под. Тому матеріальні блага присвоювалися приховано від інших громадян. До речі, така система пільг була закладена ще у 20-х роках. Так, у липні 1922 р., за постановою, прийнятою Оргбюро ЦКРКП, мінімальний оклад партпрацівника (для секретарів осередків на підприємствах) установлювалася в 300 крб, для членів ЦК, ЦКК, секретарів губкомів – 430 крб.

на місяць). Партпрацівникам зі сім'єю з трьох осіб передбачалося збільшення окладів на 50%, а також 50% надбавлялося за працю у позаробочий час. Для порівняння: середня заробітна плата в промисловості у цей період становила 10 крб. на місяць. Окрім такої зарплатні, партпрацівники та члени їхніх сімей безкоштовно отримували продовольчий пайок (12 кг м'яса, 1,2 кг вершкового масла щомісячно) і одяг, житло, медичне обслуговування. Від 1 до 3 місяців вони відпочивали за кордоном. На лікування партпрацівника виділялося 100 крб. золотом [70, с. 35].

Одна частина населення звикала до почуття патерналізму. Енциклопедичні видання трактують цей термін як покровительство держави, її опіку через надання пільг і благ тим, хто потребує допомоги [8, с. 480]. Патерналізм виявляється в існуючих підходах: держава все знає, все може; вона, хоча й бідно, але гарантовано здатна підтримати рівень життя. В іншій частині населення пропадали стимули до праці («коли думають, що мені платять, то нехай думають, що я працюю»). Проте основна маса свято вірила у допомогу держави. Пропагандистські заходи влади підтримували ілюзію соціальної справедливості й рівності громадян у доступі до соціальних благ. Розподіл суспільства на класи, прошарки і верстви є наслідком нерівномірного розподілу та привласнення суспільного продукту, що спостерігалось у радянській економіці. Відомий теоретик процесів розподілу суспільного продукту І. Малий стверджує: клас або прошарок, який управляє суспільством, реалізуючи власні інтереси, формує економічно-правові умови, що відтворюють нерівномірності розподільчих відносин [49, с. 25-26]. У цьому сенсі варто погодитись із Г. Плехановим, який зауважував: «Зрозуміти різницю класових інтересів – означає зрозуміти хід історичного розвитку» [48, с. 59].

В умовах адміністративної економіки СРСР однією із форм соціального захисту населення були суспільні фонди споживання (СФС). Як зазначалось у Радянській Конституції, вони мали на меті: розширення реальних можливостей для всебічного розвитку громадян (ст. 20); посилення соціальної однорідності суспільства (ст. 19); безплатне навчання громадян (ст. 40); право на

безкоштовні медичні послуги (ст. 42); надання за рахунок державних коштів житла (ст. 44). Вважалося, що суспільні фонди споживання належать до передумов, необхідних для виконання громадянами конституційних обов'язків. Насправді ж ці зобов'язання зводилися до підтримки існуючої партійної господарської системи [49, с. 200].

В умовах адміністративної економіки накази із центру регулювали всі соціальні рішення – до найдрібніших. Центральні партійно-господарські інстанції не лише визначали господарські рішення, а прямо вказували кожному на його місце в розподілі соціальних благ. В адміністративній системі був задекларований визначальний принцип розподілу, запропонований ще класиком економічної науки Дж. Мілем – принцип рівності. Він означає розподіл пропорційно до потреб або заслуг індивідів, який відповідає переважаючим у суспільстві ідеям справедливості чи політичним ідеям [11, с. 341]. До речі, цей принцип частково реалізований у колишньому СРСР у вульгарнішій його формі – рівності в бідності, що цілковито закладено в тоталітарних політичних ідеях.

Соціальна допомога, яка надходила до суб'єкта отримання, становила приховану специфічну форму заробітної плати, оскільки продукт, створений виробництвом, вилучала держава. Він централізовано акумулювався з наступним зрівняльним розподілом. Суспільні фонди споживання мали навіть певні спільні ознаки зі заробітною платою.

Завдання радянського партійного-господарського апарату завжди полягало у зменшенні бодай частково кількості малозабезпечених сімей, котрі потребували соціального захисту. Однак розв'язати це завдання не вдалося на жодному з етапів існування СРСР. Причини відомі й широко висвітлені у сучасній економічній літературі. Найголовніша з них – відчуження безпосередніх виробників від власності, передусім від участі у розподілі матеріальних благ, створених ними ж. Суспільні фонди споживання не забезпечили реалізацію відомого ідеологічного принципу: від кожного за здібностями, кожному – за працею. Абсурдним за суттю виявився підхід

наукової та партійної еліти, яка стверджувала: що швидше зітремо відмінності у доходах сімей, то швидше наступить комунізм. Вочевидь, зростання доходів найуразливіших верств населення та їхній соціальний захист має постати не внаслідок механічного, штучного перерозподілу доходів, а завдяки зростанню якості й ефективності праці.

Теоретики адміністративно-командної економіки ніби то не заперечують визначальність потреб. Однак для того, аби зрозуміти, наскільки обґрунтована їхня точка зору, варто звернути увагу на декілька висхідних моментів:

1. Рівень та структуру потреб в адміністративній економіці визначає держава.

2. Доступ до матеріальних благ значно залежав від місця трудової діяльності, соціального статусу, заслуг перед державою, а найголовніше – від ступеня лояльності до існуючої системи. Скажімо, потреби у житлі працівників промислових підприємств, котрі працювали у містах, визнавали вагомішими, ніж у сільських жителів. Неодинаковою була забезпеченість дитячими садочками, яслями у місті й на селі. Посадове становище, наявність заслуг перед державою надто впливала на ступінь і ефект у задоволенні потреб (персональні пенсії, курортне лікування, медичні установи, транспортні засоби і т.д) [50, с. 75].

Наприкінці 80-х років ХХ ст. у Радянській Україні розпочались стрімкі інфляційні процеси, які спричинили знецінення соціальної допомоги. Особливо критично загострилися проблеми соціального захисту населення на час розпаду Радянського Союзу. Отже, політика соціального захисту в адміністративно-командній економіці загалом була несправедливою та неефективною. Вона не ґрунтувалася на оцінці засобів, як це мало місце у розвинутих країнах, а зорієнтовалась на класи й виявилася універсальною для всіх категорій населення, окрім панівного партійно-господарського класу.

Водночас, існувала тенденція нерівномірного соціального забезпечення окремих категорій населення [51, с. 105].

За весь період існування СРСР завжди були окремі групи населення, які були фактично позбавлені соціального захисту.

Зокрема, в розділі 4 Положення о пенсіях та виплат по соціальному страхуванню, затвердженого Постановою Центрального виконавчого комітету СРСР від 13.02.1930 права на пенсію та виплати по безробіттю не мали наступні категорії населення та окремі особи [11, с. 35]:

- внаслідок класової належності;
- які знаходилися на сліжбі на певних посадах у Російській імперії або при так званих «білих урядах»;
- внаслідок проходження служби у білогвардійських або інших збройних формуваннях;
- як служителі релігійних культів.
- особи, яким було заборонено обіймати посади в радянських або кооперативних установах, а також громадських організаціях.
- по вироку суду;
- особи які відбувають кримінальні покарання.

Пізніше до цих категорій добавилися наступні особи:

- «вороги народу»;
- підпільники ОУН;
- вояки УПА;
- дисиденти;
- колабораціоністи.

Таким чином, формування радянської моделі державного соціального захисту розпочалося з моменту проголошення СРСР. До 50-х років ХХ сторіччя, система соціального захисту мала виборчий характер та не могла задовільнити потреби всіх громадян. Водночас, зазначена система мала чітко визначений патерналістський характер, що давало змогу покрити потреби населення на мінімальному рівні, але вбивало будь-які стимули до праці. Але на протязі всього існування СРСР завжди були окремі категорії, які фактично

були позбавлені доступу до будь-яких елементів соціального захисту населення.

2.2. Напрямки державного соціального захисту населення в УРСР

На всьому протязі свого існування радянська система державного соціального захисту була законодавчо закріплена і реалізовувалася у таких основних організаційно-правових формах, як:

- 1) Державне соціальне страхування (пенсії та допомоги, соціальне обслуговування інвалідів і літніх громадян);
- 2). Безкоштовна медична допомога (надання медичних послуг у поліклініках, лікування в лікарнях, санаторіях, курортах тощо);
- 3). Безкоштовне виховання дітей (в яслах, дитячих садках, дитячих будинках, санаторіях, піонерських таборах тощо) [48, с. 159].

Державне соціальне страхування – це складова частина соціального захисту, завдання якої – забезпечувати реалізацію конституційного права економічно активних громадян на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття.

В колишньому СРСР елементами державного соціального страхування були:

- пенсії (за віком; по інвалідності; за вислугою років; у разі втрати годувальника);
- допомоги (по тимчасовій непрацездатності; по вагітності і пологах; на дітей з малозабезпечених сімей; багатодітним та одиноким матерям тощо).

Окремим напрямом соціальної політики в СРСР був соціальний захист інвалідів.

На початковому етапі існування Радянського Союзу право на пенсію по інвалідності отримували всі робітники і службовці, а також військовослужбовці в разі настання інвалідності внаслідок трудового каліцтва, професійного або

загального захворювання, а також старості. Причому право на пенсію мали лише особи, які пропрацювали по найму не менше 8 років. Таке обмеження було введено для того, щоб правом на забезпечення не скористалися «нетрудові елементи» [72, с. 213].

Піклування за інвалідами війни, в тому числі Червоної Армії, Червоної Гвардії, продовольчої армії, царської армії, а також сімей інвалідів забезпечував Народний Комісаріат соціального забезпечення.

Але всі ці норми фактично не розповсюджувалися на селянське населення. Державним соціальним забезпеченням користувалися тільки ті селяни, які були учасниками війни, інваліди та жертви терору військового часу, зміст яких було неможливо силами селянської взаємодопомоги або працевлаштування в артільях або коопераціях інвалідів, які з'явилися в цей час.

Під час Другої світової війни гостро повстало питання соціального забезпечення важливим напрямком соціальної діяльності стала реабілітація поранених, повернення до виробничої діяльності інвалідів, створення будинків інвалідів і трудових інтернатів.

Закон про п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 рр. і Директиви по п'ятирічному плану передбачали значне підвищення державних витрат по соціальному страхуванню і витрат держави на соціальну сферу, включаючи допомогу інвалідам праці та інвалідам Другої світової війни [18, с. 147].

В цілому післявоєнний період характеризується новими підходами в соціальному забезпеченні.

Поглиблюється процес спеціалізації послуг для непрацездатних, що дозволило зосередити увагу на працевлаштуванні та професійному навчанні інвалідів, їх медичне обслуговування і догляд в будинках-інтернатах для інвалідів і престарілих. Цьому сприяла організація Міністерства соціального забезпечення УРСР.

У 1947 році було прийнято Положення про Міністерство. На нього покладалося, крім усього, організація лікарсько-трудова експертизи,

здійснення заходів по трудовому влаштуванню і професійного навчання інвалідів, організація протезно-ортопедичної допомоги і загальне керівництво діяльністю Всеросійських товариств сліпих і глухонімих тощо [50, с. 245].

Наступним важливим напрямом державного соціального захисту в СРСР була охорона здоров'я.

Зазначена система опиралася на наступні принципи:

- єдині принципи організації і централізація системи охорони здоров'я;
- рівна доступність охорони здоров'я для всіх громадян;
- першочергова увага приділяється дитинству та материнству;
- єдність профілактики і лікування;
- ліквідація соціальних основ хвороб;
- залучення громадськості до справи охорони здоров'я [11, с. 321].

Хоча стан справ після Громадянської війни було далеко не простим, система охорони здоров'я послідовно поліпшувалася під час Нової Економічної Політики. До 1928 року число лікарів-терапевтів зросло з 19 785 до 63 219, вкладення коштів в охорону здоров'я збільшилася з 128,5 млн. до 660,8 млн. крб. на рік, кількість місць в лікарнях зросла з 175 000 до 225 000, а в яслах з 11 000 до 256 000 [51, с 54].

В цей період, система охорони здоров'я була спрямована на недопущення масових епідемій, які регулярно спалахували у роки Громадянської війни.

Але ще більш відчутний прогрес був досягнутий під час першого П'ятирічного плану розвитку СРСР 1928-1932 рр.

Перший П'ятирічний план стосувався в основному полегшення доступу до медичних послуг: потрібно більшу кількість медпунктів, місць в лікарнях, медичних сестер і лікарів. План ґрунтувався на повному звіті регіональних органів охорони здоров'я, лікарень, колгоспів і фабрик про те, що необхідно і чого можливо досягти. За чотири роки, знадобилися для виконання першого п'ятирічного плану, число лікарів змінилося з 63 000 до 76 000, кількість місць в лікарнях зросла більш ніж наполовину а число ясел зросло з 256 000 до

5 750 000. Були засновані 14 нових медичних інститутів і 133 медичних училища [51, с. 112].

Після того як медичні установи стали доступні всім радянським громадянам, друга П'ятирічка була спрямована на підвищення якості медичної допомоги. Однією з основних завдань було поліпшення медичної освіти і підняття стандартів для лікарів. Були засновані нові медичні та наукові дослідницькі інститути, серед яких був Інститут Експериментальної Медицини. Навчання основам здоров'я серед робітників і селян як і раніше було головним фронтом в боротьбі за поліпшення здоров'я. С.М. Мантон, британська вчена, яка відвідала СРСР в 1951 році, детально описала широко поширене санітарна освіта в СРСР у своїй книзі «Радянський Союз сьогодні». Вона зауважила, що всі лікарі були зобов'язані витратити принаймні 8 годин на місяць на навчання профілактиці і відповідей на питання громадськості в парках, лекційних залах та оздоровчих центрах; просвіта в області профілактики і гігієни проводилося в школах; плакати і памфлети, що дають основні рекомендації з загальних питань медичної допомоги можна було знайти всюди в різних установах Радянського Союзу [68, с. 128].

Медична допомога в СРСР надавалася безкоштовно. Це визначало її доступність для всього населення країни. За роки Радянської влади набула значного розвитку мережа лікувально-профілактичних установ для дорослих і дітей, санітарно-протиепідемічних установ, вищих і середніх навчальних закладів для підготовки лікарських і середніх медичних кадрів, науково-дослідних установ, курортів, санаторіїв і будинків відпочинку, аптек і т. д. Розвиток мережі медичних установ і забезпечення їх лікарями, медичними сестрами та іншим медичним персоналом, оснащення досконалою медичною технікою та апаратурою дало можливість населенню отримувати кваліфіковану медичну допомогу в будь-якому районі країни і створило умови для вирішення нових завдань, поставлених перед радянським охороною здоров'я Комуністичною партією і Радянським урядом. Найбільш актуальними завданнями радянської охорони здоров'я були підвищення якості медичної

допомоги шляхом розвитку спеціалізації і вдосконалення культури роботи медичних установ, широке використання в практиці досягнень медичної науки і техніки. Шляхи вирішення цих завдань визначено в постанові Верховної Ради СРСР від 26 червня 1968 році і постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 5 липня 1968 «Про заходи щодо подальшого поліпшення охорони здоров'я і розвитку медичної науки в країні» [37, с. 287]. Постанова передбачала значне поліпшення спеціалізованої допомоги населенню шляхом будівництва великого числа великих лікарень, кращого їх оснащення і значного підвищення норм утримання хворих. Здійсненню завдань щодо подальшого поліпшення охорони здоров'я і розвитку медичної науки безсумнівно сприяли «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік», прийняті в грудні 1969 р сесією Верховної Ради СРСР VII скликання. У Законі зазначено, що в СРСР населенню надається загальнодоступна безкоштовна і кваліфікована медична допомога, здійснюється широка система соціально-економічних і медичних заходів, що сприяють підвищенню рівня охорони здоров'я населення. Закон встановлює, що охорона здоров'я є обов'язком усіх державних органів і громадських організацій і вимагає від громадян дбайливо ставитися до свого здоров'я та здоров'я інших членів суспільства.

Але після епохи правління Хрущова частка бюджетних витрат на охорону здоров'я почала зменшуватися.

Так, у 1960-1965 рр. частка фінансування галузі складала 6,6%, у 1970 – 6,1%, 1980 – 5,0%, 1985 – 4,6%. Перш за все, це пов'язано з новим витком Холодної війни та падінням цін на нафту [37, с. 275].

В перші роки радянської влади дуже гостро повсталала проблема соціального захисту дітей.

Найгостріша з них – була масова дитяча безпритульність. В результаті участі Російської імперії в Першій світовій війні, соціалістичної революції, громадянської війни та повоєнної розрухи в 1921 році налічувалося 4,5 мільйони безпритульних дітей. Гостро стояли проблеми дитячого недоїдання, безграмотності, здоров'я і загального розвитку підростаючого покоління.

Зазначену проблему радянський уряд почав вирішувати ще до закінчення Громадянської війни.

Так, відповідно до рішень II Всесоюзного з'їзду по охороні дитинства (1924 р.) прийнято постанову про працевлаштування вихованців дитячих будинків, за підсумками III з'їзду – постанову про закріплення дитячих будинків за заводами, підприємствами, колгоспами, що сприяло зміцненню матеріальної бази дитячих будинків, спрощувало проблеми працевлаштування випускників та забезпечення їх житлом.

Кількість дитячих будинків швидко виростало, як і кількість їх вихованців. У 1917 р. в дитячих будинках виховувалося 30000 дітей, у 1918 р – 80000, в 1919р. – 125000, в 1920 р – 400000, в 1922 р – 540000. Ці цифри показують прагнення радянської влади, по-перше, охопити державним піклуванням максимальну кількість дітей, які потрапили у важку ситуацію, і, по-друге, виховувати підростаюче покоління переважно в колективі і через колектив [25, с. 78].

На цей період випала діяльність видатного педагогу ХХ сторіччя – Антона Сергійовича Макаренка.

Він започаткував теорію виховного колективу як форми педагогічного процесу, в якому формуються властиві об'єднанню людей норми, стиль життя і відносини. Розробив питання будови та організації колективу, методів виховання в ньому, взаємин колективу з особистістю і зв'язку з іншими колективами; методику організації трудового і естетичного виховання, формування свідомої дисципліни, створення виховують традицій, які розглядав у єдності з багатосторонньою життєдіяльністю дітей. Встановив, що саме розрив соціальних зв'язків завдає дитині шкоду, а їх відновлення виправляє його розвиток; суть виховання полягає в зав'язуванні і зміцненні правильних відносин між підростаючим людиною і суспільством, створення сприятливого морального клімату. Вважав, що виховний колектив є органічною частиною суспільства і в специфічній формі відтворює суспільні відносини, активно включає в них дітей, а соціально значущі завдання, що стоїть перед

колективом, дозволяє кожному його члену відчувати себе учасником спільної справи, пробуджує громадянські почуття. Вимагаючи концентрації сил педагогів на завданнях формування «виховного колективу», наголошував на необхідності одночасного уваги до формування кожної особи окремо, виховної дії на неї через колектив («педагогіка паралельної дії») і безпосередньо педагогом. Сутність педагогічного досвіду визначав принципом «якомога більше вимоги до людини і якомога більше поваги до нього» [7, с. 72].

Діяльність Макаренка мала значний вплив на розвиток суміжних з педагогікою дисциплін, які в 1930-х рр. практично були заборонені, – соціальну педагогіку, педагогічну психологію і ін. Особливий внесок вніс у виправно-трудова педагогіку – педагогічний досвід дозволив в короткий період налагодити практичну роботу трудових колоній НКВС в масштабах України. Всупереч офіційним вимогам посилити каральні функції перевиховання в колоніях для неповнолітніх були скасовані карцери і внутрішня охорона, вжито заходів щодо організації трудового виховання, укріплені кадри вихователів, введені деякі початку самоврядування. Виступав проти використання в дитячих колоніях елементів тюремного режиму, приниження ролі виховних методів, посилення виробничого ухилу.

Розвивав теорію сімейного виховання, був прибічником масової пропаганди педагогічно обґрунтованих принципів виховання в сім'ї. Стверджував, що виховати дитину правильно і нормально набагато легше, ніж перевиховати його.

Особливу турботу держава виявляла про дітей-сиріт. Постановою РНК СРСР «Про влаштування дітей, які залишилися без батьків» (січень 1942 г.) прояв конкретної турботи про дітей-сиріт ставилося в обов'язок всім державним відомствам, партійним, профспілковим і комсомольським організаціям. На виконання цієї постанови проводилося подальше розширення мережі дитячих будинків і збільшення їх контингенту, вживалися заходи щодо збереження та поліпшення матеріально-технічної бази дитячих будинків, постачання їх необхідними засобами, матеріалами, одягом, продуктами

харчування. Сотні дитячих будинків перебазувалися з фронтових районів в глибокий тил країни [7, с. 79].

Багато уваги приділялося організації літнього відпочинку дітей. Головна форма цього відпочинку – піонерські табори, в яких відпочивали діти і допіонерського, і піонерського, і післяпіонерського віку. Свої табори мали органи державної влади всіх рівнів, міністерства і відомства, підприємства, установи та військові з'єднання, профспілкові та комсомольські організації. Табори працювали в три зміни, охоплюючи теплі літні місяці – червень, липень, серпень. Ця форма літнього відпочинку дітей була настільки популярна, а вартість дитячих путівок для батьків настільки символічна, що сім'я вільно могла направити в піонерський табір і двох, і трьох дітей на одну, дві і навіть на три зміни, тобто практично на все літо.

Основними досягненнями радянської системи соціального захисту дитинства є викорінення безпритульності, забезпечення грошовими виплатами сімей, що мають і очікують дітей, задоволення в основному потреб суспільства в установах для дітей ясельного та дошкільного віку, створення багатопрофільної і загальнодоступної системи освітніх і оздоровчих установ, забезпечення загальної обов'язкової середньої освіти і безкоштовного медичного обслуговування дітей, ліквідація безробіття і соціальний захист праці неповнолітніх.

Важливим напрямком соціальної допомоги була підтримка селянства. У середині 20-х років воно стало головним об'єктом діяльності НКЗС, який сприяв організації селянської громадської взаємодопомоги (СГВ). Вона була узаконена у травні 1921 року, а вже у 1922 р. розгорнулась активна робота із створення селянських комітетів громадської взаємодопомоги. На них були покладені функції самозабезпечення і патронажу нужденних [7, с. 74].

Головними формами діяльності таких комітетів були:

1. Надання індивідуальної допомоги червоноармійцям, інвалідам (грошова допомога, позики, трудова допомога);

2. Соціальна взаємодопомога (громадська оранка, запасні склади, підтримка шкіл і лікарень, хат-читалень, будинків для інвалідів);

3. Правова допомога (захист інтересів мало імущих при стягуванні податків, наділенні землею, лісом) [18, с. 253].

Комітети мали стежити за тим, щоб землі червоноармійців, інвалідів, сиріт і бідноти були оброблені, організувати недільники, нести відповідальність за «задоволення інших господарських потреб сиріт, інвалідів, бідноти . за недопущення експлуатації їх куркульством».

Селянські товариства взаємодопомоги організувались з метою стабілізації соціального становища на селі, адже згідно з переписом 1926 р. на селі проживало трохи більше 80 % населення країни, і держава була не в змозі утримувати всі незабезпечені категорії селян за рахунок бюджету. На відміну від колишньої селянської допомоги і взаємодопомоги тепер організація комітетів стає обов'язковою повинністю. Тобто держава вирішила допомогти певним групам селян за рахунок коштів інших груп, сама нічого не вкладаючи, хоч податки на селян були на той час головним джерелом наповнення Держбюджету.

Після організації колгоспів відбулися зміни у формах соціальної допомоги на селі. До діяльності селянських товариств були віднесені каси взаємодопомоги колгоспників. Така переорієнтація пов'язана з тим, що почав намічатися перехід від індивідуальних методів допомоги до колективних, а контроль покладался на народні комісаріати соціального забезпечення [41, с. 346].

Але слід зазначити, що селяни не мали права отримувати пенсії до прийняття Закону СРСР 1964 року «О пенсиях и пособиях членам колхозов».

У 30-ті роки ХХ сторіччя основним завданням державного соціального захисту було визначено заходи із забезпечення достойного рівня життя сім'ям червоноармійців, працевлаштування та отримання освіти інвалідами, забезпечення пенсіями інвалідів війни, сімей загиблих військових, непрацевдатних; організація кас взаємодопомоги у колгоспах; надання

допомоги сліпим і глухим. У цей період отримали розвиток різноманітні кооперативи і громадські організації людей з обмеженими фізичними можливостями: Українське товариство сліпих, об'єднання глухонімих. Ці громадські організації створювали артілі та кооперативи, вирішуючи таким чином питання залучення інвалідів до праці. Вони мали на меті сприяння проведенню лікування, протезування, навчання, перенавчання і направлення на роботу. Всі ці напрями здійснювалися державними органами. Згадані організації користувались цілим рядом пільг при оподаткуванні, оренді приміщень, медико-санітарному обслуговуванні, квартплаті і т.п. У 1931 році при Народному Комісаріаті соціального забезпечення була створена спеціальна Рада із працевлаштування інвалідів. Рішенням уряду за ними на промислових підприємствах бронювалось 2 % загальної кількості робочих місць [67, с. 138].

У сфері добробуту народу головна увага зосереджувалась насамперед на підвищенні оплати праці низькооплачуваним категоріям робітників. Певною надбавкою до реальних доходів трудящих були суспільні фонди споживання – видатки на виплати пенсій, стипендій, оплату відпусток, різні види соціальних допомог, на утримання закладів охорони здоров'я, освіти, культури.

Розроблення законодавства про пенсійне забезпечення по старості як самостійного виду соціального забезпечення відбувалося протягом 1928-1932 рр. Перші пенсії по старості було встановлено постановою Наркомпраці СРСР від 5 січня 1928 року для робітників текстильної промисловості. Пенсійний вік було визначено для чоловіків – 60, для жінок – 55 років. Необхідний для призначення пенсій трудовий стаж встановлювався однаковий і для чоловіків, і жінок – не менше 25 років. У 1929 р. Центральний виконком і Раднарком СРСР прийняли постанову щодо введення пенсійного забезпечення також для робітників наступних галузей промисловості:

1. Гірнична;
2. Енергетична;
3. Металургійна;
4. Залізничний і водний транспорт .

Прийняті у 1928-1932 рр. законодавчі акти стали базисом для подальшого впровадження законодавства стосовно пенсійного забезпечення по старості в наступні роки.

У 1937 році вийшло нове положення про Народний комісаріат соціального забезпечення, згідно з яким повноваження та функції НКЗС розширювалися.

НКЗС виконував наступні функції:

- здійснення на основі діючих законів державного забезпечення пенсіями інвалідів праці, по старості, громадян, які втратили працездатність при захисті соціалістичної батьківщини, і інвалідів інших категорій, а також громадян, які мають особливі заслуги перед країною;

- організація матеріально-побутового та культурного обслуговування соціально-забезпечуваних і вжиття заходів до забезпечення їх лікувально-профілактичної та санаторно-курортної допомоги;

- керування діяльністю установ соціального забезпечення: будинків інвалідів - дорослих і дітей, санаторіїв і будинків відпочинку для інвалідів і т.п.;

- керування трудовим влаштування інвалідів в підприємствах і установах інших відомств, а також в кооперації інвалідів; організація масового виробничого навчання і підготовку інвалідів; керування охороною праці та техніки безпеки на підприємствах своєї системи і в кооперативних артілях інвалідів; здійснення спостереження за виконанням законів по трудовому влаштуванню і навчання інвалідів;

- керує роботою лікарсько-трудова експертних комісій, що визначають ступінь втрати працездатності і групу інвалідності;

- керує діяльністю протезних підприємств і справою протезування інвалідів;

- здійснює розгортання мережі установ соціального забезпечення та керує капітальним будівництвом в своїй системі;

– керує діяльністю кас громадської взаємодопомоги колгоспів і вживає заходів до забезпечення цими касами колгоспників, які втратили працездатність, та дітей-сиріт колгоспників;

– керування підготовкою кадрів працівників по соціальному забезпеченню і їх розподілом; керує складаються в його веденні навчальними закладами та науково-дослідними установами;

– складання планів розвитку справи соціального забезпечення, а також зведенням контрольних цифр і планів фінансування організацій, установ і підприємств, підпорядкованих Народному комісаріату соціального забезпечення, керує виконанням цих планів і контролює виконання планів громадських організацій, які перебувають під його керівництвом;

– вносить на затвердження законодавчих органів проекти законів щодо соціального забезпечення; видає накази та інструкції з питань соціального забезпечення і затверджує положення та статuti організацій, установ і підприємств, що входять в його систему або перебувають під його керівництвом; здійснює керівництво та контроль за проведенням в життя діючих законів про соціальне забезпечення [5, с. 219].

Не можна обійти увагою величезні соціальні потрясіння, які були спричинені процесом розкуркулювання, котре досягнуло апогею у 1929-1930 рр. та Голодомор 1932-1933 рр.

Фактично радянський уряд у цей час проводив політику фізично та духовного знищення українського народу. У селян була вилучена вся сільськогосподарська продукція. На цьому фоні, у сільських районах фактично не проводилася соціальна політика, що спричинило мільйони смертей [11, с. 327].

З початком Другої світової війни усі сили були направлені на військові нужди. Були проведені безпрецедентні заходи з евакуації, та мобілізації населення і розподілу матеріальних та продовольчих ресурсів. У тиліві райони країни евакуювалися промислові підприємства, кваліфіковані спеціалісти, діячі науки і культури, Всього у міста і села Російської Федерації, Казахстану,

республік Середньої Азії було переселено 3,5 млн.. українського населення. Сам український уряд знаходився на той час в Уфі [11, с. 294].

Таким чином, здійснювалася величезна робота з переміщення і обслуговування евакуйованого цивільного населення. Постала гостра потреба у забезпеченні тимчасовим житлом, організації харчування, працевлаштування, видачі товарів повсякденного попиту, виплату допомог і пенсій. Здійснювалося влаштування евакуйованого населення в місцевих сім'ях, з ними ділилися харчами й одягом. Особливе щиросердя проявила громадськість, переважно жіноча частина у напрямку влаштування українських сімей, які десятками тисяч були евакуйовані до Середньої Азії.

Величезне значення в період війни мала діяльність Червоного Хреста України. Життя сотень тисяч поранених воїнів було врятовано завдяки переливанню крові, яку здавали донори в тилу і на фронті. Товариство Червоного Хреста України проводило масштабну роботу щодо підготовки та відправлення на фронт медичних сестер, санінструкторів та сандружинниць. Вони були поруч із бійцями, брали участь у підпіллі, працювали в санітарних поїздах. Активісти Червоного Хреста брали безпосередню участь у наданні допомоги пораненим і хворим воїнам на полях битв, при їх транспортуванні в тил, в госпіталях, а також в наданні допомоги населенню, що постраждало від нальотів ворожої авіації та воєнних дій.

У 1945 р. у Червоному хресті була організована спеціальна служба розшуку, яка займалась з'ясуванням долі військовослужбовців та цивільних осіб, які пропали безвісти, пошуком інформації, яка б підтверджувала завдані їм збитки під час Другої світової війни (що дає право на отримання різного роду компенсацій) [10, с. 240].

З початком Великої Вітчизняної війни вийшла низка указів стосовно соціального забезпечення родин фронтовиків:

1. Постанова РНК СРСР від 06.05.1942 № 640 «Про трудове влаштування інвалідів вітчизняної війни»;

2. Постанова РНК СРСР від 09.01.1944 № 30 «Про підвищення заробітної плати зоотехнічним і ветеринарним працівникам»;

3. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 08.07.1944 «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотніми матерями, посилення охорони материнства та дитинства, про встановлення вищої ступеня відзнаки звання «Мати-героїня» і заснування ордена «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства»;

4. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 10.11.1944 «Про порядок визнання фактичний шлюбних відносин в разі смерті або зникнення безвісти на фронті одного з подружжя»;

5. Постанова РНК СРСР від 21.09.1945 № 2436 «Про заходи з надання допомоги демобілізуванню, родинам загиблих воїнів, інвалідам вітчизняної війни і сім'ям військовослужбовців» [24, с. 87].

Підсумовуючи викладене, ми можемо прийти до висновку, що на протязі існування СРСР пріоритети соціальної політики змінювалися відповідно до тогочасних потреб, оскільки у перші роки існування держави та період II Світової війни та повоєнного відновлення, у держави не було можливості покрити всі потреби населення навіть на мінімальному рівні. Тільки з другої половини XX сторіччя відбулося повне охоплення всіх категорій суб'єктів, які мали право на отримання соціальних виплат.

2.3. Етапи генези державної моделі соціального захисту в радянській Україні

Формування та розвиток радянської державної моделі соціального захисту населення в Україні хронологічно можна розділити на 2 етапи:

1. 1922-1950 рр.
2. 1950 рр. – 1991 рік.

Для першого етапу характерна розбудова моделі та механізму державного соціального захисту.

В цей період формувалися основні напрями радянської соціальної політики.

У 1925 р. Раднарком СРСР прийняв «Положення про забезпечення в порядку соціального страхування інвалідів праці та членів родин, померлих або відсутніх з невідомих причин, інвалідів праці» [48, с. 154].

Згідно з ним, право на пенсійне забезпечення в разі втрати працездатності внаслідок старості отримували непрацездатні робітники та службовці за умови досягнення ними віку не менше ніж 50 років і наявності трудового стажу 8 років і більше.

До 30-х років ХХ сторіччя соціальне страхування фінансувалося фондів соціального страхування, які формуються за рахунок внесків, що сплачуються всіма підприємствами, господарствами та установами, які користуються найманою працею.

З 1933 року соціальне страхування по всьому СРСР передається профспілкам, а страхові каси і всі напрацювання, пов'язані зі страховою медициною і диференціацією тарифів залежно від соціальних ризиків, ліквідуються. У 1937 і 1938 рр. профспілки були звільнені від виплати пенсій непрацюючим пенсіонерам. Ці витрати взяв на себе державний бюджет, а бюджет соціального страхування консолідувався з державним [42, с. 152].

Здійснювалося працевлаштування інвалідів шляхом організації артілей та кооперативів, де вони залучалися до посиленої суспільно корисної праці.

Особливі умови праці й організації побуту інвалідів викликали необхідність створення кас взаємодопомоги, їхнє призначення полягало у виконанні соціально-побутових функцій з обслуговування інвалідів: організації санаторно-курортної допомоги, мережі дитячих закладів, надання позички, активно розвивається протезування інвалідів. Налагоджено виробництво різних протезів (обсяг їх виробництва станом на 1926 р. – 18 000 штук) [18, с. 243].

У працевлаштуванні інвалідів, найважливішій на той час сфері діяльності соцзабезів, дедалі чіткіше виявляється класовий підхід до організації даного виду соціальної допомоги. «При проведенні цієї роботи необхідний твердий

класовий підхід. Не можна працевлаштовувати і навчати інвалідів, що належать до соціально чужих елементів. До них належать інваліди білих армій, колишні фабриканти, поміщики, жандарми тощо».

У 1931 р. при НКСЗ утворюється Рада з працевлаштування інвалідів, у розпорядження якої мали направлятися спеціально заброньовані на промислових підприємствах робочі місця у кількості до 2% від їхнього загального числа. Такі ж ради утворюються в областях, районах, містах. Існували планові показники розподілу інвалідів по підприємствах [37, с. 213].

У соціальній політиці 20-х (як і подальших) років особливу увагу більшовики надавали пенсійному забезпеченню і різним формам матеріальної допомоги, наданню пільг, а також соціальному страхуванню. Основними видами соціального забезпечення визначилися: медична допомога, надання допомоги (пільг) тим, хто потребує її, вагітним жінкам і матерям, пенсійне забезпечення по старості та у зв'язку із втратою працездатності. Страхування здійснювалося для всіх видів найманої праці в усіх випадках втрати працездатності (захворювання, у тому числі професійні, інвалідність, старість, материнство, вдовство, сирітство, безробіття).

Слід зазначити, що пенсійне забезпечення не одразу набуло всеохоплюючого характеру. До 1917 р. соціальне забезпечення людей похилого віку базувалося не на основі врахування віку, а на підставі втрати працездатності та настання інвалідності. Хоч багато країн Європи ще з кінця XIX ст. почали запроваджувати соціальне забезпечення людей похилого віку, в СРСР випадок настання старості аж до 1928 р. не входив до сфери соціального страхування. Проте для окремих категорій працівників пенсійне забезпечення по старості почали запроваджувати дещо раніше – з 1924 р. для викладачів вищих навчальних закладів. У наступні роки законодавство про пенсійне забезпечення робітників і службовців розвивалося і супроводжувалося постійним розширенням кола громадян, які могли ним користуватися [2, с. 316].

Розміри пенсій було встановлено постановою Раднаркому по поясах, на які була поділена країна, виходячи із 40% від середньої зарплати в даній місцевості. З'являються вже тоді спеціальні пенсії, середня норма такої пенсії становила 55 крб./міс. Призначалися вони у першу чергу, зрозуміло, для діячів більшовицької партії, революції, а також науки. Нараховувалося 1928 р. персональних пенсіонерів 7 тис. із загальної кількості пенсіонерів близько 100 тисяч. Суттєво збільшуються витрати на пенсійне забезпечення. Якщо у 1924-1925 рр. вони становили 4 млн. крб., то 1928 р. – вже 36,7 млн. крб., тобто 45 коп. на душу населення.

Конституція УРСР 1937 р., розроблена на основі Конституції СРСР 1936 р., проголосила право всіх громадян СРСР на матеріальне забезпечення в старості. Право на пенсійне забезпечення, крім робітників, набули і службовці (тобто всі, крім колгоспників). Пенсійне забезпечення регулювалося не законами, а прийняттям постанов ЦК ВКП(б), РНК СРСР та ВЦРПС [41, с. 178].

У 1937 р. вийшло нове положення про Народний комісаріат соціального забезпечення, згідно з яким коло завдань НКСЗ розширюється.

Воно охоплює державне забезпечення інвалідів праці та інших категорій, організацію матеріально-побутового, культурного, лікувально-оздоровчого та санаторно-курортного обслуговування; керівництво діяльністю установ соціального забезпечення, «справою трудового виробництва інвалідів», роботою лікарсько-трудової експертизи (ЛТЕК), протезних закладів, мережею кас громадської взаємодопомоги, підготовкою кадрів працівників соціального забезпечення; затвердження законів із соціального забезпечення. Під контролем НКСЗ у цей період перебуває Рада кооперації інвалідів, Союз кас взаємного страхування та взаємодопомоги кооперації інвалідів. Товариство сліпих, Товариство глухонімих [11, с. 234].

Оцінюючи соціальну роботу СРСР у цей період, можна відзначити, що явною помилкою влади було її намагання замкнути свою діяльність із соціальної допомоги і соціального забезпечення виключно на державі,

згорнувши роботу церкви, громадських, благодійних організацій та приватних осіб. Здійснення політики соціального забезпечення лише на основі держбюджетних коштів під силу лише економічно розвинутим, заможним країнам. В умовах економічної розрухи відмова від участі в сферах допомоги широким колам громадськості означало обмеження можливості надання соціальної допомоги населенню країни.

Негативною стороною соціальної політики цих років визнається і практика розв'язання проблем одних категорій населення за рахунок прав і свобод інших, зокрема віруючих. Багато служителів церкви було вигнано із своїх церков і залишилося без засобів до існування. За інструкціями влади, прийняття їх на роботу було можливе лише за умови зречення віри.

Неприйнятною для цивільного світу була і система позаекономічного примусу людей до праці, особливо ув'язнених [39, с. 42].

З початком війни 1941-1945 рр. виходить низка указів стосовно соціального забезпечення родин фронтовиків. Перший з них датовано вже 26 червня 1941 р. (на 4-ий день після початку війни), він регламентував порядок виплати грошової допомоги родинам фронтовиків.

Указом 1942 р. внесено деякі уточнення у цей порядок. У 1943 р. прийнято постанову Раднаркому СРСР «Про пільги для родин військовослужбовців, що загинули та пропали безвісти на фронтах Вітчизняної війни».

Ще один комплекс тогочасних проблем – соціальна допомога та соціальна реабілітація поранених. Мільйонні потоки поранених вимагали екстрених заходів не лише щодо їх евакуації, а й щодо реабілітації. Восени 1941 р. створюються комітети допомоги з обслуговування хворих та поранених бійців Червоної армії. У 1942 р. Державним комітетом оборони організовано будинки для інвалідів Великої Вітчизняної війни (пізніше перетворені в трудові інтернати). У них скалічені вояки готувалися до подальшої трудової діяльності, отримували трудові фахи, проходили перепідготовку [41, с. 43].

Нових рис і масштабів набувають у цей час і проблеми охорони дитинства та опікування сиротами. Завдання полягало в евакуації вихованців дитячих будинків углиб країни та у відкритті нових закладів. На 14 грудня 1941 р. було евакуйовано 664 дитячі будинки з 7887 вихованцями. У постанові РНК СРСР «Про влаштування дітей, що залишилися без батьків» передбачалося створення додаткової мережі дитячих будинків, а також участь громадян у вихованні дітей у формі опіки та патронажу.

Негативною стороною соціальної політики 20-30х рр. визнається і практика вирішення соціальних проблем одних категорій людей за рахунок прав і свобод інших, зокрема, віруючих. Багато служителів церкви виявились вигнаними із своїх церков і залишилися без засобів до існування. За інструкцією влади прийняти їх на роботу можна було лише за умови зречення віри. Не отримала схвальної оцінки сьогодні і система позаекономічного примусу людей до праці, особливо, засуджених. До початку 1927 року працездатний контингент таборів НКВС складав 2 млн. чоловік. Серед них – кілька сотень тисяч людей з проблемами фізичного здоров'я, які були приречені на смерть [11, с. 38].

Загалом, цей етап характеризується також значними соціальними потрясіннями – Голодомором 1932-1933 рр., Великим терором, Другою світовою війною та Голодомором 1946-1947 рр.

У 1949 р. НКСЗ перейменовано на Міністерство соціального забезпечення, а з кінцем 50-х років починається новий етап розвитку соціального забезпечення в СРСР. У 1956 р. Верховна Рада СРСР приймає Закон про державні пенсії, за яким не тільки розширюється коло осіб, яким надається пенсія, а й у самостійну галузь виділяється законодавство про соціальне забезпечення [45, с. 235].

Другий період характеризується перш за все, поширенням на всі верстви населення державного соціального захисту. Фактично воно було завершене прийняттям 1964 р. Закону про пенсії та грошову допомогу членам колгоспів.

У 1961 р. змінюється положення про Міністерство соціального забезпечення, внаслідок чого його функції значно розширилися у порівнянні з положенням 1937 р. На Міністерство покладено виконання таких функцій: виплата пенсій; організація лікарсько-трудової експертизи; працевлаштування і фахове навчання інвалідів; матеріально-побутове обслуговування пенсіонерів, багатодітних і самотніх матерів; надання протезно-ортопедичної допомоги.

Найважливішою сферою діяльності соціального обслуговування населення було матеріальне забезпечення, яке здійснювалося у трьох основних напрямках: державне соціальне забезпечення, державне соціальне страхування, соціальне забезпечення колгоспників.

Фінансування державного соціального забезпечення здійснювалося за рахунок союзного, республіканських та місцевих бюджетів (воно поширювалося на військовослужбовців, учнів та інші категорії громадян).

Фінансування державного соціального страхування забезпечувалося за рахунок страхових внесків підприємств, організацій і дотацій держави (воно поширювалося на робітників і службовців).

Соціальне забезпечення колгоспного селянства здійснювалося за рахунок коштів колгоспів і дотацій з Державного бюджету.

На усіх громадян СРСР поширювалося безкоштовне медичне обслуговування, хоч було воно зовсім не однакової якості для усіх громадян. На рівні клінік Заходу медичні послуги і засоби отримувала безкоштовно лише партійна верхівка (так звана «Кремлівська» лікарня та деякі інші) та члени її родин. Розрядом нижче, але теж високого рівня послуги отримували безкоштовно партійні та державні чиновники (зі своїми родинами) республіканського, обласного та районного (міського) рівнів. Крім цього, щороку вони отримували спеціальні кошти на лікування (оздоровлення), а також путівки (безкоштовні) для себе і родини у найкращі здравниці СРСР. Рядові громадяни безкоштовно отримували ліжко в лікарні (по 5-10 хворих у палаті), скромне харчування, недорогі ліки і ординарне лікування [28, с. 38].

Дефіцитні (зазвичай імпортні) ліки треба було «діставати» за гроші, платити за увагу до себе медперсоналу, платити за операції кваліфікованим лікарям. Вартість путівок на санаторне лікування майже цілком оплачували профспілки, але отримати їх міг далеко не кожний і далеко не завжди. Особливо низькою була якість медичних послуг для сільського населення (найнижчий розряд).

У 1970-х роках декларувалися такі основні засади соціального забезпечення в СРСР: загальність соціального забезпечення; різноманітність видів обслуговування; забезпечення громадян різними видами соціальної допомоги за рахунок державних і громадських коштів. Головним напрямком діяльності Міністерства соціального забезпечення на початку 80-х років стає соціальне забезпечення непрацевлаштованого населення [24, с. 72].

Не зважаючи на те, що остання біржа праці в СРСР була закрита в 1930 році, безробіття в СРСР не змогло випаруватися, навіть завдяки деклараціям і маніпуляціям з бюрократичними процедурами складання документів. Громадяни як з об'єктивних, так і з суб'єктивних причин продовжували залишатися без роботи. І в повітрі поступово стало оформлятися слово «дармоїдство». Неодноразово виникаючи у вигляді різних проектів, наказ «Про посилення боротьби з особами (неробами, дармоїдами, паразитами), які ухиляються від суспільно-корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя» з'явився лише в 1961 році. По суті, в якості основного заходу боротьби він сприйняв інститут, що існував ще за часів царської влади – виселення «антигромадських елементів» в необжиті райони. Однак і інші санкції передбачалися [68, с. 345].

Боротьба з дармоїдством, багато в чому, відразу ж перетворилася в полювання на відьом. Тому як чітких і єдиних для всіх правил про те, кого вважати трудящим, а кого – ухиляється від праці, вивести неможливо.

Виникли зловживання, виникли сусіди, що зводять рахунки з неугодами шляхом наклепів, виникли вільні тлумачення правових норм. Серед притягнутих до відповідальності за дармоїдство тільки за перші три роки дії

указу 37 тисяч чоловік виявилися і хворі, і зовсім непрацездатні. Багато жертв було і серед громадян, які намагалися підробити шляхом продажу овочів і фруктів, вирощених на дачних ділянках. Незважаючи на те навіть, що основна робота у цих громадян була.

Підсумовуючи викладене у другому розділі кваліфікаційної роботи, радянська система державного соціального захисту виявилася несправедливою та неефективною. Вона не ґрунтувалася на оцінці засобів, як це мало місце в розвинутих країнах, а зорієнтована на класи і була універсальною для всіх категорій населення, окрім панівного партійно-господарського класу. Відсутність засобів оцінки не давала змоги на належному рівні опікуватися тими, хто вимушено перебував на межі бідності й злиденності. Соціально-розподільчі процеси в перехідній економіці незалежної України зазнали впливу попередньої системи. До них належать: розгалуженість пільг, громіздка пенсійна система [51, с. 88].

Розподільчі відносини тоталітарної держави ґрунтувались на вилученні у працівників частини створеної ними вартості з подальшим переданням у використання через суспільні фонди споживання. У централізованому порядку визначався розмір заробітної плати і доходів зайнятих у сфері матеріального виробництва. Держава формувала фонди матеріального стимулювання, співвідношення між фондом споживання і накопичення, рівень цін на товари. Унаслідок такої політики добробут населення залежав не від трудової діяльності, а від соціальних заходів, котрі застосовувала держава.

Але незважаючи на всі ці фактори, ця система зарекомендувала себе з кращого боку під час великих соціальних та політичних потрясінь, таких як вимушений курс партії на НЕП, Друга Світова війна, післявоєнна відбудова держави.

У 1961 р. змінюється положення про Міністерство соціального забезпечення, внаслідок чого його функції значно розширилися у порівнянні з положенням 1937 р. На Міністерство покладено виконання таких функцій: виплата пенсій; організація лікарсько-трудової експертизи; працевлаштування і

фахове навчання інвалідів; матеріально-побутове обслуговування пенсіонерів, багатодітних і самотніх матерів; надання протезно-ортопедичної допомоги [2, с. 44].

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що розвиток системи державного соціального захисту населення за принципами охоплення населення можна умовно поділити на 2 етапи:

- 1922-1950 рр.;
- 1950 рр. – 1991 р.

Перший етап розвитку характеризується вибірковістю. Для першого етапу характерна розбудова моделі та механізму державного соціального захисту.

Але тогочасна модель соціального захисту мала вибірковий характер. Однією з найбільших соціальних груп, на яке практично не розповсюджувалася державна соціальна допомога – це селянство. Закон про пенсійне забезпечення селян був прийнятий аж у 1956 році. Також існували інші особи, яким у різний час неможливо було отримати соціальну допомогу, такі як колабораціоністи, дисиденти, борці за незалежність України та інші.

Другий етап розвитку характеризується процесом повного охоплення всіх верств населення тогочасної УРСР та формуванням централізованих всесоюзних фондів соціального страхування.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ІНСТАВРАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

3.1. Характеристика реліктів державної радянської моделі соціального захисту населення в сучасній Україні

Здобуття Україною незалежності у 90-х роках ХХ ст. поєднується із крахом адміністративно-командної планової економіки. Старі механізми організації виробництва та розподілу ставали неіснуючими. Ринкові важелі управління економікою лише формувалися. Тому перші роки характеризувалися зменшенням обсягів виробництва і зниженням ефективності економіки.

Гіперінфляція та пов'язані з нею кризові явища загострюють проблему формування й розподілу Державного бюджету. Скорочується його видаткова частина, спрямована на сферу соціального захисту. В цей період перед Україною виокремлюються чотири найголовніші завдання, котрі потребують термінових розв'язань. Перше полягає у визначенні частини ВВП, що можна спрямувати у сферу соціального захисту населення, друге – у формуванні принципів, з допомогою яких уряд буде розподіляти кошти на соціальну сферу. Третє завдання – це перегляд структури системи соціального захисту. Четвертим і найскладнішим завданням стало збалансування витрат, котрі використовують на підтримку соціального захисту населення (пенсії, стипендії та ін.), витрат, які творять потенціал для економічного зростання (освіта, охорона здоров'я).

Уряд опинився у надзвичайно скрутному становищі. З одного боку, кількість зобов'язань уряду в соціальній сфері була набагато більша, ніж він міг виконати. Тому логічно постало питання про їхнє скорочення й оптимізацію. З іншого – потрібно було прийняти такі рішення, внаслідок котрих не постраждав

би ніхто у складний перехідний період. Отже, необхідно було збалансувати потреби населення та можливості уряду.

Зауважимо, що уряд у цьому сенсі зробив низку рішучих кроків. Так, у 1992 р. 13,5 млн. осіб отримали пенсію, 11,4 млн. – стипендії та різні допомоги. Пенсії становили 33% від загальної суми видатків на соціальні програми, допомога багатодітним матерям – 20%, видатки на освіту – 17%, охорону здоров'я – 17%, субсидії споживачам – 11%, допомога з безробіття – 2% [51, с. 49]. Загалом кошти, виділені на соціальний захист, становили понад 40% від ВВП, або затрат Української держави.

Система соціального захисту в тогочасній Україні, яка вимушена була розпочати процеси трансформації із командно-адміністративної системи до ринкової системи економіки – це комплекс різноманітних та неоднакових за значенням і впливом структурних елементів, зокрема: пенсій за віком, інвалідністю, військових, сиріт і вдів; допомога багатодітним сім'ям; стипендій студентам; дотацій на основні продукти харчування й послуги; соціальних програм з освіти, охорони здоров'я і под. Предметом нашої уваги є аналіз тих елементів соціального захисту, котрі призначені для індивідуального споживання (див. Додаток А, табл. 1). Найвагоміші складові, що торкаються інтересів кожної особи, – соціальний захист у сфері житлово-комунального господарства, зайнятості й пенсійного забезпечення. Тому слід здійснити спробу оцінки системи соціального захисту саме у цих сферах.

Наявність особистого житла становить вагомий елемент задоволення фізіологічних базових потреб людини. Тому соціальний захист і підтримка задоволення цих потреб завжди перебуває у полі зору інститутів влади. В адміністративній економіці, де держава була монопольним інвестором, 3/4 підрядником і власником усього житла існувало безоплатне його передання у користування. Така практика, як зауважують українські економісти П. Єщенко та Л. Чубук, відтворювала головно житловий дефіцит [2, с. 36]. Люди мали право на безкоштовне житло, але чекали на це десятки років або взагалі його не отримували.

Недоліком існуючої на той час системи соціального захисту в житловій сфері були:

- нерівність доступу до отримання безкоштовного житла;
- обмежувальні норми максимального розміру житлової площі (не більше 13,65 м² на людину), що зумовлювало потребу багаторазового розв'язання житлової проблеми упродовж життя;
- низька якість пропонованого житла; переважали малогабаритні одно-двокімнатні квартири із мінімумом комунальних вигод;
- адміністративні перешкоди для індивідуального будівництва, переважно у селах, селищах та невеликих селищах.

Перехід до ринкових відносин зумовив суттєве зниження соціальних видатків у життєву сферу. Відбулося обвальне скорочення, насамперед обсягів державного будівництва. З 1991 до 2007 рр. будівництво житла за рахунок держави скоротилося у 5,9 раза. За цей час потреба у житлі не зменшувалася, а квартирні черги рухалися так, що за життя середньостатистична людина не могла його отримати. Фахівці, які досліджують це питання наголошують, що термін одержання квартири в Україні становить 74 роки [10, с. 56].

Високу суспільну значущість житла у системі основних цінностей людини засвідчує аналіз проведений Українським центром соціальних реформ і центром «Соціальний моніторинг». Як показали опитування невирішеність житлової проблеми – друга серед причин відтермінування народження першої (наступної) дитини й поступається місцем лише проблемам матеріального забезпечення [70, с. 20].

Головною перешкодою права на життя в умовах ринку є низькі доходи населення. Матеріальна заробітна плата в Україні в десятки разів менша, ніж у розвинутих країнах. Очевидно, що більшість сімей не може побудувати житло за власні кошти. В європейських країнах для придбання індивідуального будинку потрібно 4 – 6 річних зарплат [40, с. 56]. Натомість в Україні, за середньої заробітної плати у 2018 р. – 9170 грн. (430 дол.) і в середньому 2000

дол. за 1 м² житлової площі, період накопичення на стандартну двокімнатну квартиру площею 50 м² становить майже 27 років.

Зауважимо, що не лише вартість житла чи обмеженість доступу до його отримання становить предмет соціального захисту в цій сфері. Не менш вагома є можливість сплати комунальних послуг тими, у кого таке житло є. Низькі пенсії та мінімальні зарплати призводять до масових неплатежів за комунальні послуги. Це питання зі соціального перетворюється на політичне. Для того, аби не допустити соціальної напруженості в суспільстві, держава змушена надавати населенню субсидії для оплати житла та комунальних послуг. З 2009 р. рівень доходів, які дають населенню змогу отримувати субсидії на ці потреби, зменшено з 20 до 15% від сукупного доходу сім'ї, а для пенсіонерів – з 15 до 10%.

У 2018 році вступили у силу нові зміни в програму нарахування субсидій, які унеможливили отримання субсидій наступним категоріям осіб:

- Якщо у власності сім'ї знаходиться транспортний засіб, вік якого не досягнув 5 років;
- яка має надходження від здачі нерухомості у аренду, а також фінансові переводи із за кордону.
- якщо у власності є квартира, площа якої складає більше ніж 120 м² або будинку площею 200 м². Виключенням є будинки для прийомних сімей та дитячі будинки сімейного типу.
- особи, які одночасно навчалися та отримували виплати по безробіттю;
- якщо у члена сім'ї не має офіційних доходів впродовж 3 місяців або нарахувань на страховий стаж;

Переорієнтація виробництва на задоволення потреб споживачів у перехідний період змінила структуру виробництва і потребу в робочій силі. З'являються нові види підприємницької діяльності. Різко скорочується необхідність у працівниках однієї кваліфікації та зростає у працівниках іншої.

Неминучим стає безробіття.

У СРСР безробіття розглядалося як атрибут капіталістичного суспільства і відносин експлуатації. Вважалося: у соціалістичній системі його немає і бути не може, хоча воно існувало у прихованій формі. Його рівень, згідно з оцінкою експертів, становив майже 50%, тобто 30 млн. осіб [49, с.176]. Доцільно врахувати, що для економіки України у складі СРСР було характерним значне поширення неформальної та нелегальної зайнятості. Коли радянська держава заперечувала наявність безробіття, то, вочевидь, не існувало соціального захисту людей, які не мали роботи.

За ухваленням у 1991 р. Законом України «Про зайнятість населення», держава відмовилась від монопольного права на працевлаштування та забезпечення абсолютної зайнятості населення і взяла зобов'язання надавати матеріальну допомогу за втрати роботи й соціальну професійну перепідготовку, перекваліфікацію, працевлаштування. На першому етапі перехідного періоду з 1991 до 1995 рр. існувала трудодефіцитна кон'юнктура, яка сформована ще за часів адміністративної економіки. Вона характеризувалася наявністю вільних робочих місць, кількість котрих у 1,5 – 2 рази перевищувала офіційно зареєстрованих безробітних [45, с. 230].

Політика штучного стримування безробіття за допомогою адміністративних важелів спричинила зростання дефіциту державного бюджету. Для покриття видаткової частини бюджету, в тому числі й тієї, яка надходила на соціальний захист безробітних, уряд використав два найпростіші методи – емісію грошей і невиклати із бюджету [22, с. 281]. Директор групи із макроекономічних реформ в Україні Я. Ширмер із Гарвардського інституту міжнародного розвитку зазначив: Україна поряд з існуючими в економічній теорії напрямками зниження дефіциту державного бюджету через емісію та внутрішніх і зовнішніх позик вибрала третю, найгіршу форму – невиклати з бюджету на соціальні потреби [70, с. 26].

Другий етап формування системи соціального захисту на ринку праці (1995 – 2000 рр.) характеризується значним скороченням видатків на фінансування соціальної сфери. Чисельність безробітних почала перевищувати

кількість вакансій. У цей період кількість лише офіційно зареєстрованих безробітних зросла з 126,9 тис. осіб у 1995 р. до 1174 тис. у 2000 р., тобто майже у 9 раз [34, с. 242].

У перехідний період формування соціального захисту населення від безробіття неможливе без активної політики держави на ринку праці. Комплексні заходи, котрі виконує мережа спеціальних державних установ, розподіляють на активні й пасивні. До активних належать організація перепідготовки кадрів, упровадження програм працевлаштування, допомога в пошуку роботи новоутвореним підприємством (цільові дотації, позики), стимулювання використання на підприємствах праці інвалідів та осіб з обмеженою працездатністю. Заходи пасивної політики виявляються через надання різноманітних форм державного соціального захисту та допомоги безробітним (соціальне страхування, соціальні виплати з безробіття, частково допомога безробітним). Ефективність державної політики соціального захисту на ринку праці визначається насамперед величиною коштів, спрямованих на такі цілі. Статистичні дані засвідчують низький ступінь соціального захисту непрацездатного населення.

Неефективність державної політики соціального захисту в сфері зайнятості підтверджує не лише спадна динаміка видатків ДФСЗН, а й недосконала їхня структура. Детальний аналіз засвідчує, що на перехідному етапі використовується модель пасивної політики зайнятості. Однак така політика не виконує в умовах трансформаційної економіки України функції соціального захисту. Для прикладу, в 1997 р., за рівня річного безробіття 2,27% , допомога на безробіття становила 40 грн., або 25% величини середньої заробітної плати [46, с. 60].

Як підтверджують дослідження, соціальним захистом користуються не всі безробітні. Частка тих, хто його отримував, незначна. Наприклад, соціальні виплати з безробіття від загальної кількості зареєстрованих становила за роками: 1992 р. – 74% ,1993 р. – 47,45 %, 1994 р.– 58%, 1995 р. – 51,8% 1996 р. – 61,1% [13, с. 17].

Пенсійна система СРСР також дісталася у спадщину незалежній Україні. Вона належить до найважливіших передумов формування добробуту громадян, їхньої упевненості в майбутньому, стабільності та спокою у суспільстві.

Колгоспники отримували пенсію за віком на 50% меншу від пенсій робітників і службовців. Лише у 1990 р. рівень пенсій колгоспників становив 55% базової заробітної плати. Чоловіки виходили на пенсію у 60 років, а жінки у 55, але для тих, хто працював на шкідливому виробництві, він був коротший на 5 років – відповідно 55 і 50 .

Окрім трудової пенсії за віком, існувала ще соціальна пенсія інвалідам, котрі не брали участі в трудовій діяльності. Пенсії за інвалідність сплачувалися не лише внаслідок виробничої травми чи професійного захворювання, а й через хворобу або нещасний випадок. Так, у 1990 р. для інвалідів I, II груп мінімальна пенсія встановлювалася на рівні мінімальної заробітної плати, а для інвалідів III – на рівні 50% відносно мінімальної зарплати. У цьому ж році в Україні налічувалося 1,3 млн. інвалідів, які отримували пенсію у розмірі від 47 – 127 крб. щомісячно. На початку 1991 р. в Україні було 13,1 млн. пенсіонерів, котрі в середньому щомісяця отримували 103,6 крб., у тому числі за віком пенсія становила 109,7 крб., а пенсійні виплати у зв'язку із втратою годувальника – 58,0 крб.. Мінімальний розмір пенсії дорівнював 70 крб., 37% пенсіонерів за старістю отримували мінімальну пенсію. Згідно з нормативними документами, за кожний повний рік роботи після 25 років стажу для чоловіків і після 20 років для жінок установлювалася надбавка в розмірі 10% від заробітної плати. Це спричинило підвищення рівня пенсій до максимуму, що становив 75% [28, с. 37].

Пенсійна система України складається із трьох частин – державної солідарної системи, накопичувальної загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, добровільної накопичувальної системи.

Солідарна пенсійна система – основа сучасних багаторівневих пенсійних систем, побудована за принципом солідарності поколінь: працююче населення

забезпечує тих, хто вийшов на пенсію. Однак солідарна система має певні недоліки, оскільки:

- формується механізм мінімального соціального захисту пенсіонерів зі сторони держави;
- відсутня чітка залежність між рівнем пенсії та попереднім заробітком працюючого;
- існує поточний розподіл отриманих відрахувань між пенсіонерами, коли виплати формуються за рахунок нині зайнятого населення.

За дослідженнями вчених, солідарна пенсійна система в Україні не спроможна забезпечити пенсії розміром навіть у 40% середньої заробітної плати [70, с. 59]. У 2013 р. в Україні налічувалося 13,6 млн. пенсіонерів – дещо менше ніж у 2006 р. (14,4 млн. осіб). Нині на утримання пенсіонера працює 1,6 особи, водночас у західноєвропейських країнах цей показник становить 3,8 особи [32, с. 185]. Фінансування солідарної пенсійної системи відбувається за рахунок обов'язкових внесків роботодавців у розмірі 33,2% від фонду оплати праці й 2% від заробітної плати працівника. Проте цих грошей не вистачає. Пенсійний фонд змушений робити запозичення із Державного бюджету. Так, у 2008 р. для покриття дефіциту ПФУ з Державного бюджету надійшло 41,4 млрд. грн.

Наукові прогнози засвідчують погравлення й економічне зростання в Україні у найближчі 15 – 20 років. Це підтверджує можливість зростання рівня пенсійного забезпечення. Водночас демографічні прогнози невтішні. Здійснені різними вченими дослідження показують, що демографічне навантаження на населення працездатного віку зростає з 2006 р., але особливо швидкі темпи спостерігаються після 2015 р.

Зміни у статеві-віковій структурі населення країни впливають на нестабільність існуючої солідарної системи. Починаючи з 2005 р. населення працездатного віку скорочується, а пенсійного неухильно зростає.

Економічна нестабільність в Україні у післякризові 2008 – 2009 рр., а також несприятливі демографічні тенденції зумовили прискорення

реформування пенсійної системи. Президент України 10 вересня 2011 р. підписав, а з 1 жовтня 2011 р. набув чинності Закон «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 р. №3668/VI [27].

Не вдаючись до деталізованого аналізу цього Закону, спробуємо виокремити найважливіші його положення, спрямовані на посилення соціального захисту пенсіонерів. Позитивним, на наш погляд, є: підвищення мінімального страхового стажу для призначення пенсій за віком з 5 до 15 років; можливість вилучити зі заробітку для обчислення пенсій два періоди догляду за дитиною до трьох років; під час отримання допомоги з безробіття враховується мінімальна зарплата; працівники бюджетної сфери (освіта, культура, охорона здоров'я, соціальний захист), виходячи на заслужений відпочинок, отримують одноразову допомогу в розмірі десяти призначених пенсій; для науковців-інвалідів необхідний трудовий стаж знижено з 30 – 35 до 15 років. Усі ці заходи новаторські й роблять пенсійну систему гуманнішою та справедливою.

Однак у Законі окремі положення дискусійні та сумнівні. Найперше, як засвідчує практика 2012 – 2013 рр., він реально не вплинув на детінізацію страхових внесків. Формування легальної та нелегальної заробітної плати продовжується. Незрозумілим залишається механізм нарахування пенсій у випадку гіперінфляції. Викликає сумнів необхідність призначення і виплати довічного грошового утримання суддям Конституційного, Верховного та вищих спеціалізованих судів. Ця стаття порушує один із визначальних соціальних принципів – рівність усіх в отриманні благ і соціального захисту. Незважаючи на заходи, спрямовані на реформування пенсійного забезпечення, величина його далека від європейських стандартів. В Європі солідарні пенсії перебувають на рівні 600 – 900 євро [5, с. 37]. В Україні середній розмір пенсії за віком становив у 2013 р. 1464,3 грн. [46, с. 59]. Ця ситуація підтверджує, що нинішні обсяги пенсійного забезпечення не відповідають реальним потребам і витратам людей пенсійного віку.

Підвищенню соціальних стандартів пенсіонерів має сприяти запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування. Воно становить другий рівень пенсійного забезпечення. Накопичувальна система принципово відрізняється від солідарної та довготривала (працівник бере участь у накопиченні впродовж усього періоду трудової діяльності). Накопичення неможливо вилучити до настання пенсійного віку. Така система мала запрацювати ще у 2007 р. [24]. На ці терміни орієнтував Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. №1057-IV [27]. Однак дія різноманітних негативних чинників, зокрема криза 2008 – 2009 рр., зміна політичних векторів держави призвели до того, що у 2013 р. таку систему не вдалося запровадити. А через події 2014 р. про реформування пенсійної системи взагалі не йшлося в колуарах соціального та економічного блоку політикуму. Водночас українські й зарубіжні економісти звертають увагу на її позитивний вплив з огляду формування ефективної політики соціального захисту [2, с. 194].

Науковці акцентують на використанні заощаджень пенсійних фондів для інвестування реального сектора. Це сприятиме зростанню високотехнологічного виробництва, збільшенню кількості робочих місць, підвищенню заробітної плати. Зростає також внутрішній попит, тобто матиме місце самовідновлювальний циклічний процес: зростання виробництва → зростання зайнятості й заробітних плат → зростання пенсій → зростання внутрішнього споживання → зростання виробництва.

Враховуючи викладене, ми можемо прийти до висновку, що навіть при здобутті незалежності, вітчизняна система державного соціального захисту досі має притаманні радянській системі державного соціального захисту риси, які на даний час не можуть адекватно враховувати потреби населення.

Основні причини ситуації, яка склалася, це збільшення загрузки щодо виплати соціальних внесків на одну офіційно працюючу особу, старіння населення та дефіцит державного фінансування установ соціального захисту в загальнонаціональному масштабі.

3.2. Потенціал вдосконалення та перспективи інставрації деяких елементів радянської державної моделі в соціальній політиці сучасної України

Після здобуття Україною незалежності в основу розвитку економіки було покладено принципово іншу ідеологію, яка передбачає планомірне скорочення соціальних послуг і гарантій від держави. Має місце процес поступового перекладання нею соціальних функцій на громадян: скорочуються витрати на медичне обслуговування; зменшується кількість бюджетних місць у вищих навчальних закладах (ВНЗ), скасовано практику безкоштовного надання житла працівникам підприємства, майже зникають система розподілу після ВНЗ та гарантія працевлаштування; система пенсійного забезпечення спрямована на самостійне забезпечення громадянами старості та ін. Водночас елементи попередньої системи командної економіки, зокрема система стимулів радянської номенклатури – широкі соціальні трансферти (у тому числі пільги), залишилися незмінними.

Зрештою, можна стверджувати, що спостерігається поступовий перехід від державного утримання до збільшення особистої відповідальності індивіда за життя.

Модель соціального захисту України формується у нестабільному середовищі, запозичуючи окремі елементи зарубіжних систем соціального захисту, які довели ефективність у розвинутих країнах, не враховуючи вітчизняні економічні інтереси, особливості вітчизняного менталітету, стереотипів поведінки українського суспільства і под. В основу моделі соціального захисту населення в Україні необхідно покласти декілька фундаментальних принципів – соціальної справедливості й відповідальності, компромісу між справедливістю та ефективністю, поєднання сили і справедливості. Так, американський економіст Б. Баррі розуміє справедливість як правильність винагороди, дотримання правил гри та рівні права учасників соціального процесу [74, с. 200].

Якщо ж система соціального захисту ґрунтуватиметься на популізмі, то це дасть протилежний ефект – падіння економіки. Компроміс між соціальною справедливістю й економічною ефективністю – це вибір, який потрібно зробити суспільству та владі щодо формування, розподілу і використання видатків на соціальний захист. Цих поглядів дотримується більшість сучасних економістів [33, с. 182].

Несистемність у формуванні політики соціального захисту в Україні й відірваність від економічної ситуації спричиняє майнове розшарування та формування значної частини бідних і багатих. Сьогодні ситуація виглядає так, що країна створює умови для мільйонерів, а не для мільйонів. Відтак це суперечить засадам соціальної держави.

Директор Інституту трансформації суспільства О. Соскін здійснив порівняльний аналіз можливих альтернатив визначення національної економічної моделі, беручи до уваги соціальну складову як одну із ключових складових даної моделі, називаючи п'ять варіантів її побудови: 1) вивчення західних моделей і адаптація до українських реалій; 2) обґрунтування змішаної моделі, орієнтованої на реалізацію інтересів держави, фінансово-монополістичних груп, середнього і дрібного бізнесу; 3) інтеграція державного регулювання та ринкової конкурентної економіки; 4) визначення частки держави в економіці та запозичення досвіду країн Центральної та Східної Європи; 5) вибір оптимальної моделі [12, с. 55].

В умовах ринкової турбулентності й української економічної кризи (період проведення АТО, а радше – в умовах війни) раціональна архітектура соціального захисту населення має першочергове значення. Використання іноземного досвіду необхідне в процесі удосконалення та реформування системи соціального захисту України. Оскільки ж в основу побудови ефективної економіки покладено людський ресурс, то необхідно розвивати ринок праці через підтримку розвитку і великого, і малого та середнього підприємництва. Як уже зазначалось, скандинавські країни мають найвищий рівень соціального захисту. Його досягнуто внаслідок ініціювання

максимальної зайнятості населення, що формує шляхом сплати податків великий фінансовий ресурс для забезпечення соціальних витрат держави. Відтак, застосовуючи досвід успішних країн і враховуючи українську ментальність, ми повинні створити ефективну модель соціального захисту, використовуючи її інструменти та механізми дієвості. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (21 червня 2014 р. – підписання політичної частини; 27 червня 2014 р. – економічна частина Угоди) та її ратифікація Верховною Радою України і Європейським парламентом 16 вересня 2014 р. мають стати платформою змін, до якої тривалий час готувалося українське суспільство.

Інструментарієм досягнення мети повинен бути обмін досвідом та кращі практики модернізації системи соціального захисту населення країн ЄС.

Ми вважаємо, що колегіальність у розв'язанні цього питання створить сприятливі умови для зміцнення системи соціального захисту та її успішного функціонування на теренах Української держави. Тому пропонуємо розглянути українську модель соціального захисту населення, розроблену нами. Перший і ключовий її компонент – державне управління. Сильна та країна, в якій ефективно функціонують державні інститути.

Головні критерії:

- належне урядування;
- соціальна справедливість;
- політична стабільність;
- необхідний рівень національної безпеки;
- висока оплата й гідні умови праці для працездатних і гарантований належний рівень життя для непрацездатних осіб;
- високий рівень зайнятості;
- якісні та доступні урядові послуги (освіта, медицина, догляд)
- гендерна рівність;
- конкурентоспроможна економіка;
- системність у реформуванні системи соціального захисту населення.

Належне урядування має засвідчувати, що корупція в країні мінімізована, погляди більшості враховано, голоси найнезахищеніших верств суспільства почуто під час прийняття рішень.

До інструментів та механізмів зараховуємо:

- дотримання принципу верховенства права (законопорядок);
- прозорість, відкритість та підконтрольність урядування суспільству;
- звітність органів влади;
- здатність політичних сил до консенсусу;
- активну політику зайнятості населення, у тому числі молоді;
- підтримку розвитку великого, середнього й малого бізнесу та забезпечення сприятливого інвестиційного клімату;
- стимулювання благодійності, соціальної відповідальності й створення спільних цінностей бізнесу через надання податкових державних гарантій (податкових пільг);
- захист національного виробника на світових ринках;
- чітку систему перевірки доходів і зменшення тінізації доходів громадян від оподаткування;
- жорстку податкову та платіжну дисципліну;
- соціальне партнерство;
- децентралізацію влади, розвиток місцевого самоврядування;
- підтримку структур громадянського суспільства;
- громадянську активність і відповідальність суспільства;
- створення Соціального кодексу України для систематизації ключових засад соціального захисту населення.

В основі моделі закладена міцна та стабільна державна політика. На нашу думку, саме держава повинна надати громадянам стабільну платформу для власного розвитку та життя і гарантувати їхню безпеку. Однак ми не пропонуємо патерналізм у чистому вигляді. Розглядаючи колегіальність, ми радше зупиняємося на моделі змішаного типу, де, враховуючи умови ринкової економіки, вирізняємо «бізнес» як співучасника формування ефективної моделі

соціального захисту. Ми також акцентуємо на корпораціях і тих підприємствах, котрі перебувають «на плаву» ринкової економіки, а не на початківцях, що вивчають умови ринку (стартап компаній). Бізнес сьогодні є могутнім джерелом економічного зростання і, на наш погляд, – важливий співавтор вирішення соціальних проблем.

3.2. Потенціал вдосконалення та перспективи інставрації деяких елементів радянської державної моделі в соціальній політиці сучасної України

Необхідною умовою сталого розвитку є соціальна стабільність в суспільстві. Економічне зростання значно залежить від стратегії та тактики державного регулювання, визначення пріоритетів і напрямів соціальної політики, адекватним ринковим відносинам, спрямованим на гарантування соціального захисту та безпеки населення.

В умовах ринку та євроінтеграції визначальне питання, яке постає перед Україною, – прийняття прозорої та чіткої схеми дій щодо ефективного державного регулювання системи соціального захисту. Це має супроводжуватися формуванням високої якості життя та підвищення добробуту населення через запровадження високих соціальних стандартів і становлення здорового соціального клімату в державі. Як уже зазначалося, державна політика повинна відновити довіру суспільства до інститутів влади та віру в соціальну справедливість, що формується через використання економічно-правових важелів державного впливу.

Дослідження засвідчують: регулюючі заходи держави сьогодні неструктуровані, а найбільшими загрозами для макроекономічної стабільності досі залишаються:

- недосконалість законодавства;
- непослідовність політичних рішень;
- недостатні темпи реформ;

– високий рівень корупції у державному секторі (це підтверджує і зайняте Україною 120 місце серед 177 держав світу в грудні 2018 р. за Індексом сприйняття корупції).

- накопичення зовнішнього боргу;
- інфляція;
- нестійкість національної валюти та низький рівень капіталізації вітчизняних банків;
- недосконалість податкової політики і нестабільність господарського законодавства;
- низький рівень інноваційної активності;
- зниження виробництва;
- нерівномірність розвитку міських і сільських територій.

Формуючи механізм інституційного регулювання сфери соціального захисту населення, держава може спрямовувати зусилля у двох напрямках. Перший передбачає сприяння державних та недержавних інститутів у підтриманні високих життєвих стандартів і втручання в основні механізми виробництва та розподілу. Окремі науковці називають цей підхід універсальним [48, с. 17].

Другий напрям соціальної політики зорієнтований на найнезахищеніші прошарки населення і реалізується через допомогу малозабезпеченим сім'ям, доходи котрих нижчі від прожиткового мінімуму, допомогу з безробіття, пенсійне забезпечення за віком та втратою працездатності, мінімальний або гарантований доступ до медичних послуг.

В Україні внаслідок постійного та хронічного дефіциту державного бюджету важелі державного регулювання переважно спрямовані на використання другого напрямку.

Особливо гостро постає проблема низької оплати праці, широкі масштаби неформальної (тіньової) зайнятості, що призводить до ухилення від сплати податків, практики заниження зарплат, а також значна диференціація у доходах, яка сформувала значну частину багатих та бідних. Усе критичнішим є

відхилення від курсу зміцнення середньої верстви населення, котре, на нашу думку, становить запоруку економічного зростання України.

Розглядаючи соціальний захист населення, ми вважаємо, що соціальний захист має бути спрямований не лише на вразливі соціальні групи непрацюючого населення, й на зайнятих у суспільному виробництві. Адже саме зайняті в суспільному виробництві створюють умови для підтримки соціально вразливих груп населення.

З метою запровадження соціально-орієнтованої моделі розвитку економіки державні органи влади повинні у найближчі терміни визначити два основних напрями діяльності: 1) активну політику зайнятості; 2) адресну соціальну політику. Ця модель передбачає не лише соціальний захист, а й створення такого організаційно-економічного механізму, який би сприяв зменшенню частини населення, котре потребує соціальної допомоги. Вона повинна увібрати все краще, що результативно діє в країнах з ринковою економікою. Це:

- активний попереджувальний характер політики соціального захисту;
- створення соціальних та правових умов для реалізації економічної ініціативи громадян;
- оптимальний обсяг перерозподілу ВВП через бюджет на кожному етапі розвитку;
- активна участь приватних і громадських організацій у наданні соціальних послуг і благ соціально незахищеним категоріям громадян;
- реалізація ідей соціальної солідарності й субсолідарності.

На етапі розвитку ринкових відносин в Україні спостерігається тенденція накопичення значної кількості проблем, частина з котрих успадкована ще з радянських часів. Як результат – нагальною потребою державного регулювання соціального захисту є:

1. Конституційні гарантії, закладені в Конституції України. Вони повинні не лише існувати, а й виконуватися серед усіх гілок влади. Ст. 3: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в

Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини виступає головним обов'язком держави» [42, с. 472].

2. Удосконалення нормативної бази та стандартів правового регулювання повсякденних потреб суспільства відповідно за європейськими стандартами соціального захисту населення. Важливою передумовою вважається розроблення Соціального кодексу України на основі концепції соціальної стандартизації, яка охоплює:

– соціальну стандартизацію у сфері отримання доходів громадян, що забезпечує доступ до благ і послуг, потрібних для відтворення людини (відповідного рівня та якості життєдіяльності);

– соціальну стандартизацію у сфері розподілу фондів суспільного споживання, котрі забезпечують доступ до благ і послуг, необхідних для відтворення людини (відповідного рівня та якості життєдіяльності).

Мають бути розв'язані також питання стосовно системи соціального законодавства, ієрархії та дії соціальних законів у часі, просторі й за колом осіб, що унеможливить маніпулювання, спрямоване на обмеження соціальних зобов'язань державою [15, с. 279].

3. Соціальне страхування. Воно повинне стати запобіжним заходом стосовно бідності населення, а соціальна допомога має спрямовуватись бідним лише на адресних засадах з урахуванням сукупного доходу сім'ї. Винятком може залишитися тільки допомога за народження дитини, яку, з огляду на надзвичайну важливість підвищення народжуваності й створення рівних умов догляду всіх немовлят, доцільно і надалі надавати на універсальних засадах.

4. Адресати державної допомоги. Ними мають бути найменш захищені громадяни, котрі за тих чи інших обставин обмежені у можливостях повноцінно працювати і самостійно забезпечити собі мінімально необхідний рівень життя: соціальні пенсіонери; інваліди; діти сироти. Базовий розмір державної допомоги, формула та механізми її індексація. відповідно до

загальноєкономічної та нової динаміки, мають бути встановлені Законом України і, в такий спосіб, вивільнені з-під впливу політичних або передвиборчих коливань.

5. Трансформування чинної системи пільг, яка є фінансово необґрунтованою, соціально несправедливою і значно декларативною. Необхідно замінити пільги, що виконують функцію соціальної підтримки вразливих верств населення, адресною соціальною допомогою, гарантувати запобігання необґрунтованому відтворенню контингенту пільговиків, і надавати пільги, пов'язані із компенсацією шкоди здоров'ю, у формі та розмірах, безпосередньо пов'язаних із масштабами та видом нанесеної шкоди. Надання професійних пільг повинні бути зведені до мінімуму або ж узагалі скасовані. На нашу думку, лише пільги за заслуги перед державою та соціальним вразливим верствам населення повинні мати місце в умовах ринку. Перехід до адресної соціальної допомоги в Україні не лише неминучий, а й життєво необхідний. Однак адресність варто розуміти не як масову монетизацію пільг і скасування або скорочення привілеїв, а як диференціацію підходів у взаємодії держави з різними суспільними групами [42, с. 196]. Лише у такий спосіб держава зможе уникнути зрівнялівки і гарантувати гідний рівень життя для усіх громадян, не перетворюючи водночас соціальні зобов'язання на критичні ризики для національної економіки.

6. Підвищення стандартів оплати праці в Україні й щорічний моніторинг якості життя громадян. За результатами моніторингу необхідно здійснювати аналіз та вносити пропозицій з покращення якості життя громадян.

7. Пріоритетним напрямом посилення гарантійної складової політики соціального захисту в Україні на найближчу перспективу має стати завершення пенсійної реформи й остаточний перехід до трирівневої системи пенсійного забезпечення. Найактуальнішими завданнями вдосконалення пенсійної системи в Україні є:

7.1. Удосконалення механізму призначення й індексації пенсій.

7.2. Законодавче регулювання гарантованого мінімального розміру пенсій.

7.3. Запровадження накопичувального обов'язкового пенсійного страхування.

7.4. Розвиток добровільного пенсійного страхування (приватних пенсійних фондів), зокрема професійних пенсійних систем для фінансування дострокового виходу на пенсію працівників, зайнятих у шкідливих умовах.

7.5. Забезпечення прозорості пенсійної системи та кодифікації пенсійного законодавства.

7.6. В епоху технічного прогресу надавати можливість самостійно обраховувати власну пенсію та проводити освітні роботи серед населення щодо нарахування пенсій.

8. Посилення контролю за наданням житлових субсидій з метою недопущення випадків їхнього отримання громадянами з порівняно високим рівнем фактичних доходів.

9. Здійснення поетапного перерозподілу навантаження зі сплати внесків між страхувальниками та застрахованими особами й зменшення розміру відрахувань, котрі сплачуються страхувальники до Фондів соціального страхування.

10. Удосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму. Адже в основу базового соціального стандарту покладено споживчий кошик, визначений ще у 14 квітня 2000 р., який не враховує життєві потреби людей сьогодення (Див. Додаток Б, табл. 2). Хоча, згідно зі Законом України «Про прожитковий мінімум», набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення мають переглядатися не рідше, ніж раз на п'ять років (п.1 ст. 3 Закону України «Про прожитковий мінімум» [64].

Важлива сфера державного регулювання – соціальний захист рівня індивідуального споживання. У частині непродовольчих товарів не враховуються сучасні життєво необхідні, навіть елементарні, витрати: оренда

житла, медичне обслуговування, відпочинок, витрати на освіту (дошкільну, шкільну, вищу). Мобільний зв'язок та Інтернет теж не належать до складу споживчого кошика України. Для порівняння: до споживчого кошика Франції входять відвідування перукарні, засоби гігієни, витрати на няню, оренда машин, їжа для котів та собак, проїзд на таксі та ін. Споживчий кошик Великої Британії, окрім продовольчих товарів, містить комп'ютерні ігри, акустичну гітару, витрати на садівника, приватні школи й університети, перелік товарів для дому і под. У Німеччині – це відвідування фітнес-клубів, солярії, піца з доставкою, алкогольні напої тощо [73, с. 200].

Необхідно:

10.1. Переглянути сучасний розмір прожиткового мінімуму, який значно занижений.

10.2. Розрахувати новий споживчий кошик, що відображав би мінімальний набір споживання товарів та послуг для задоволення основних соціальних і культурних потреб особи, а не для елементарного фізичного виживання (це простежуємо сьогодні).

10.3. Вдосконалити вміст наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг на базі оновленого у 2012 р. споживчого набору, що використовується для підрахунку Індексу споживчих цін. Запропонований підхід зумовлено двома чинниками. По-перше, вміст споживчого набору осучаснений і відповідає реальним вподобанням українців. По-друге, такий підхід не потребує грошових витрат та витрат часу. Необхідно також оновити норми споживання та строки служби для кожного з трьох наборів у споживчому кошику.

11. Для ефективнішого витрачання бюджетних коштів на соціальний захист населення доцільно об'єднати ті соціальні програми, які виконують однакові функції. Наприклад, програму пільг на оплату житла та ЖКП і програму житлових субсидій (вони здійснюють ідентичні функції – захисту населення у сфері забезпечення певних стандартів житлових умов) об'єднати в

єдину програму і надавати допомогу залежно від реальних потреб громадян у забезпеченні, принаймні, мінімальних житлових стандартів.

12. Система соціальних послуг потребує негайних реформ та приведення у відповідність до міжнародних стандартів низки законодавчих актів. Окрім застарілої законодавчої бази, необхідно розв'язати низку інших питань. Це:

12.1. Визначення потреби населення у соціальних послугах з урахуванням особливостей кожної місцевості.

12.2. Взаємодія усіх суб'єктів господарювання стосовно надання соціальних послуг та децентралізація влади.

12.3. Урахування успішних практик соціального замовлення в областях України та країн-учасників ЄС. Серед переваг громадських організацій доцільно виокремити: мобільність; гнучку комунікацію з цільовою аудиторією; відсутність багаторівневого регулювання діяльності; можливість залучення спонсорської допомоги; можливість напрацювання альтернативних форм, методик надання соціальних послуг; свободу в процесі формування стратегії розвитку та прийняття рішень.

12.4. Гідна оплата праці соціальному працівникові, адже за сьогоднішніх умов бути соціальним працівником – спеціальність непопулярна та не вигідна. Тому громадяни, котрі не можуть стояти осторонь соціальних проблем незахищених верств населення, обирають волонтерство до основного виду зайнятості.

12.5. Кваліфікована підготовка працівників з надання якісної допомоги людям з особливими потребами, особам похилого віку, дітям-сиротам, сім'ям з дітьми, ветеранам війни, учасникам АТО, малозабезпеченим, бездомним та ін.

12.6. Збільшення соціальної реклами про заклади надання соціальних послуг, створення інтернет-ресурсів з постійною гарячою лінією.

13. Необхідно запровадити податкову систему, де суперечності між необхідністю сплачувати податки та небажанням їх платити буде зведено до нуля. Лише досконала, побудована за загальноприйнятими принципами система оподаткування, яка забезпечує загальнообов'язковість (податки

сплачують усі), стабільність (податки гарантовано сплачуються у визначеному державного обсязі), соціальну справедливість (податки сплачуватимуть залежно від обсягу доходів і витрат), спроможна суттєво вплинути на розвиток національної економіки та забезпечення соціальної справедливості в суспільстві [17].

14. Створення необхідних передумов для формування середньої верстви в Україні. Адже частка в українському суспільстві оцінюється, за різними даними, від 10 % до 15 %. Саме середня верства у демократичних країнах, яка становить від 60 % населення цих країн, є гарантом соціальної стабільності, носієм державної ідеології й опорою демократичних перетворень.

Виходячи з вищевказаного, не зайвим було би оглянути діючі моделі соціального захисту населення в країнах Європи.

Пропонуємо розглянути основні моделі соціального захисту, котрі притаманні країнам-учасникам ЄС: континентальна (модель Бісмарка); англосаксонська (модель Беверіджа); скандинавська; південно-європейська.

I. Континентальна система притаманна країнам Західної Європи, таким як Німеччина, Франція, Австрія, Швейцарія, Нідерланди, Бельгія.

З-поміж головних ознак моделі можна виокремити:

- тісний взаємозв'язок між тривалістю фахової діяльності та рівнем соціального захисту (професійна солідарність);
- соціальне страхування здійснюється за рахунок внесків роботодавців та застрахованих осіб;
- солідарність для малозабезпечених членів суспільства, яка реалізується через системи соціальної допомоги; право на соціальну допомогу мають не лише непрацездатні особи чи ті, котрі не встигли здобути піврічний стаж, а й ті, котрі працюють, однак їхній дохід нижчий від установленого прожиткового мінімуму;
- принцип змішаного державно-приватного розв'язання соціальних проблем (соціальне партнерство);
- витрати на соціальний захист, які становлять близько 50% ВВП.

Але основним недоліком зазначеної системи є високі витрати на функціонування державного соціального захисту та велика частка безробітних осіб, але ця проблема проявилася після зміни політики ЄС щодо емігрантів.

Системі управління соціальним захистом притаманна чітко ієрархічно організована структура і страхові каси, діючі на національному, регіональному та місцевому рівнях, які є самоврядними організаціями (має власне правління), але водночас із налагодженою й ефективною системою взаємодії. Унаслідок такої організаційної структури в управлінні системою соціального захисту розв'язується багато питань, пов'язаних із неоднаковою вартістю життя у різних регіонах. Отже, на нашу думку, цей практичний досвід варто використати для розвитку системи соціального захисту в Україні.

II. Велика Британія та Ірландія – представники англосаксонської моделі соціального захисту.

Основні принципи моделі:

- усезагальності системи соціального захисту – поширення її на всіх громадян, які потребують соціальної допомоги;
- одноманітності та уніфікації соціальних послуг і виплат, що виявляється в однаковому розмірі пенсій, медичного обслуговування й умов їхнього надання.

Характерні ознаки моделі: 1) фінансування відбувається і за рахунок страховий внесків, і за рахунок державного бюджету з розподілом соціальних видатків між цими ланками державних фінансів; 2) здійснюється курс захисту ефективних громад та волонтерських програм, заохочується їхній розвиток і вдосконалення для того, щоб вони самі розв'язували наявні соціальні проблеми [73, с. 230].

У британській моделі соціального захисту простежуємо такі властивості: 1) не функціонують спеціальні, організаційно оформлені інститути, які здійснюють страхування певних видів соціальних ризиків – страхування від безробіття, зі старості, за хворобою, від нещасних випадків на виробництві та ін.; усі програми соціального захисту об'єднані в межах єдиної системи

соціального захисту; 2) велику роль державних установ у забезпеченні соціальними послугами та виплатами, їхній тісний зв'язок із приватними страховими програмами.

Зазначена система соціального захисту охоплює національне соціальне страхування та національну охорону здоров'я. Фінансування цих двох блоків відбувається наступним чином: перший фінансується за рахунок страхових внесків роботодавців та найманих працівників, в той час як фінансування другого сектору на 90% фінансується з державного бюджету. Податкове фінансування, окрім охорони здоров'я, притаманне для гарантування сімейних виплат, а також виплат від нещасних випадків на виробництві. Пенсійна система у цій країні розглядається як одна з найефективніших у світі: базова державна пенсія, державна пенсія за вислугу років і недержавна пенсія. Цікавим є той факт, що недержавна пенсія є найбільш популярною. Працівник упродовж трудового періоду формує свою майбутню пенсію перераховуючи до недержавних пенсійних фондів частину доходів. Відбувається інвестування накопичень в економіку країни і надходження доходів. Ця система дозволяє працівнику розраховувати на високу пенсію, розмір якої залежить виключно від працівника.

На даному етапі розбудування Української держави зазначена система соціального захисту буде ефективно функціонувати лише за умов:

- стабільної та надійної грошово-кредитної системи;
- економічного зростання та впевненості у завтрашньому дні;
- інвестиційно та інноваційно привабливої економіки;
- стабільного зростання рівня та якості життя.;
- відновлення соціальної справедливості;
- зростання довіри населення до недержавних пенсійних фондів та банківської системи країни загалом.

III. Швеція, Данія, Фінляндія та Норвегія – представники скандинавської, або нордичної моделі соціального захисту.

Передумову функціонування моделі становить високоорганізоване суспільство, що ґрунтується на основі принципів інституційного суспільства [74, с. 71]. Доступ до офіційної інформації – це право кожного громадянина; корисливі інтереси, корупція викоренені з державного управління.

Такій моделі властиві ознаки:

- універсалізм (охоплення усіх верств населення) та солідарність (кожен громадянин, порівну і незалежно від соціального статусу, бере участь у фінансуванні системи соціального захисту, роблячи внески відповідно до своїх доходів) – основні принципи шведського соціального захисту;

- соціальний захист – право усіх громадян, забезпечене переважно державним сектором (бюджетом);

- виняток – страхування на випадок безробіття (добровільне, контрольоване профспілками);

- фінансування – переважно за рахунок податків, хоча певну роль відіграють страхові внески підприємців і найнятих робітників;

- фінансове підґрунтя – висока продуктивність праці, стабільні темпи національного зростання економіки, наявність об'єднань працедавців і профспілок, а також договірних відносин між ними, які контролює держава;

- чисельність безробітних утрачає актуальність: платниками податків стають насамперед підприємства; держава основну увагу зосереджує на створенні сприятливого інвестиційного клімату в економіці [74, с. 67].

Соціальна політика зберігає універсальність і залишається засобом ослаблення нерівності щодо кінцевих доходів, зокрема у використанні соціальних послуг. Хоча загалом компенсація зі соціального страхування знижується, окремі його елементи передаються у повноваження працедавців і приватних організацій, котрі спеціалізуються на страхуванні. Державну монополію у сфері соціальних послуг змінює багатокладність останньої – зростає значення приватного та кооперативного підприємництва. Соціал-демократи погодилися із частковою приватизацією та комерціалізацією сфери соціальних послуг. Пост – індустріальна революція стимулює приватне

підприємництво і приватну ініціативу. Це не означає ліквідації регулювання в економіці й соціальній сфері, але сприяє його істотній зміні, що передбачає гнучкішу конформну ринкову систему управління соціально-економічними процесами [74, с. 101].

Скандинавські країни ефективно та сумлінно використовуючи політичні, економічні, соціальні інструменти й механізми. Вони побудували власні моделі на засадах демократії, добробуту, безпеки та відкритості. Тому їхній досвід (передусім економічної політики) становить практичний інтерес для світу й України, а національна ідея як чинник об'єднання нації заради досягнення спільних цілей, інтересів та цінностей постає важливим інструментом націозгуртованості.

IV. Італія, Іспанія, Греція та Португалія – представники південно-європейської моделі соціального захисту. Ця модель моделлю соціального захисту ще має неусталений характер з тенденцією подальшого розвитку і вдосконаленням.

Головні ознаки моделі:

- відносно низький рівень соціальної захищеності;
- соціальний захист (турбота сім'ї, родини, приватної благодійності);
- соціальна політика з переважно пасивним характером, зорієнтована на компенсацію втрат у прибутках окремих категорій громадян [75, с. 162];
- асиметрична структура соціальних витрат (найзначнішу частку соціальних витрат становить пенсійне забезпечення – 15,4% від ВВП, а на підтримку сім'ї, материнства, освіти й політику зайнятості витрачаються порівняно незначні кошти (близько 0,8%) [75, с. 163];
- несприятливі макроекономічні показники: високий темп інфляції, низький рівень ВВП на душу населення, низький рівень народжуваності, високий рівень державної заборгованості, тінізація економіки і под.

На нашу думку, з усіх розглянутих моделей не можна виділити однієї, яка би повністю підходила для удосконалення моделі соціального захисту нашої держави. Із соціального та ментального погляду, скандинавська модель ближча

українській громадськості. Необхідно також зазначити, що на вітчизняній моделі соціального захисту позначився період державного соціалізму й адміністративно-планової системи. Як відомо, соціалізм становив систему домінування соціальних цінностей над економічними, поширеною була система безкоштовно наданих державою соціальних послуг. Спектр цих соціальних послуг мало залежав від індивідуального внеску окремого індивіда, знижуючи стимули для підприємливості й активної економічної поведінки. Економіка діяла за принципами адміністративного планування та державного замовлення, зарплата працівників не залежала від зміни продуктивності праці. Отже, тотальне домінування соціального над економічним сформувало певний менталітет громадян, котрі очікують від держави соціальних гарантій і підтримують патерналізм.

Відтак, можна стверджувати, що найкращий варіант для України, з нашого погляду, – спрямувати зусилля на побудову моделі, яка б відповідала умовам соціально орієнтованої економіки й охоплювала: синтез елементів континентальної (Німеччина, Австрія, Швейцарія) й англосаксонської (Велика Британія, Канада, США) моделей функціонування надійного механізму соціального страхування; розвиток соціального партнерства; наявність жорсткого державного контролю за дотриманням мінімальних соціальних гарантій та функціонуванням інститутів соціального захисту. Тобто забезпечення реалізації стратегічного курсу реформ має пов'язуватись із соціально-орієнтованою економікою. З одного боку, їй повинні бути притаманні плюралізм форм власності й розвинута система ринкових відносин, з іншого – високий ступінь участі держави у забезпеченні ефективності економіки, регулюванні доходів населення та зайнятості, формуванні умов, котрі забезпечують задоволення соціально значущих потреб населення.

ВИСНОВКИ

Проведене у кваліфікаційній роботі дослідження еволюції радянської моделі державного соціального захисту населення в Україні свідчить, що трансформація моделі державного соціального захисту, незважаючи на його довготривалість, ще не завершено і перебуває в центрі уваги суспільства та урядів різних часів.

Таким чином, у дипломній роботі визначено сутність соціального захисту населення як діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування та розвитку повноцінної особистості, створення умов для самовизначення й ствердження в житті. У вузькому – соціальний захист розглядається як сукупність економічних і правових гарантій, котрі забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян.

У нашому дослідженні були висвітлені основні етапи та напрямів розвитку радянської моделі державного соціального захисту в Україні, а саме:

- описано стан наукової розробки теми;
- здійснено уточнення змісту головних понять дослідження: соціальний захист, планування, державна модель соціального захисту;
- визначено принципи та методи дослідження еволюції радянської державної моделі соціального захисту населення;
- описано сутність та зміст радянської державної моделі соціального захисту населення;
- проаналізовано напрямки державного соціального захисту населення в УРСР;
- визначено етапи генези державної моделі соціального захисту в радянській Україні;
- охарактеризовано релікти державної радянської моделі соціального захисту населення в сучасній Україні;
- визначено потенціал вдосконалення та перспективи інставтрації деяких елементів радянської державної моделі в соціальній політиці України.

Сучасна система державного соціального захисту населення не ефективна

та не відповідає умов сучасності. На нашу думку, це обумовлюється тим, що політика соціального захисту в адміністративно-командній економіці загалом була несправедливою, неефективною. Вона не ґрунтувалася на оцінці засобів, як це мало місце у розвинутих країнах, а зорієнтовувалася на класи і вважалася універсальною для всіх категорій населення, окрім панівного партійно-господарського класу. Практика засвідчує, що відсутність засобів оцінки не давала змоги на належному рівні опікуватися тими, хто вимушено перебував на межі бідності й злиденності. Означені проблеми та недоліки функціонування системи соціального захисту, які існували в адміністративній економіці, суттєво вплинули на соціально-розподільні процеси в перехідній економіці України.

Аналіз механізму державного соціального захисту населення виявив необхідні напрями його удосконалення: викорінення корупції та олігархічної моделі економіки; розроблення Соціального кодексу України; модифікація механізму надання пільг; підвищення стандартів оплати праці в Україні й щорічний моніторинг якості життя громадян; щомісячний моніторинг одержувачів соціальної допомоги та розроблення ефективної системи надання адресної допомоги соціально незахищеним верствам населення; удосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму, вдосконалення системи надання соціальних послуг, посилення контролю за наданням житлових субсидій та ін.

Порівняльний аналіз сучасних моделей соціального захисту населення розвинутих країн світу (Швеції, Німеччини, Франції, Італії) підтвердив, що найкращий варіант, для України – спрямування зусиль на побудову такої моделі, яка б відповідала умовам соціально орієнтованої економіки і становила поєднання елементів континентальної й англосаксонської моделей: розвиток соціального партнерства; функціонування надійного механізму соціального страхування; існування жорсткого державного контролю за дотриманням соціальних гарантій і підвищенням ефективності функціонування інститутів соціального захисту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Батажок С. Г. Соціально-економічні гарантії в умовах ринкової трансформації : дис. канд. екон. наук : 08.00.01. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 201 с.
2. Батченко Л. В. Розвиток реформованої пенсійної системи України та її вплив на формування механізму соціального самозахисту населення / за ред. М. М. Деліція. *Актуальні проблеми економіки*. Київ, 2010. №6. С. 188-201.
3. Белявська К. С. Соціальна відповідальність бізнесу: еволюція поглядів на проблему. *Вісник Хмельницького національного університету*. Хмельницький, 2011. № 1. С. 228–234.
4. Більцан А. О. Моделі соціального захисту населення у світі. *Серія: Економіка та підприємництво*. 2013. № 2. С. 9-14. URL: http://bsfa.edu.ua/files/konf_november/biljzan.pdf. (дата звернення 26.11.2019).
5. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні : проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 37-39.
6. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми : монографія. Донецьк: Янтар, 2001. 352 с.
7. Ващенко Г. Педагогічна наука в СРСР. Яничар Макаренко – найбільший советський педагог. *Рідна школа*. 1999. № 4. С. 70-80.
8. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: www.rada.gov.ua. (дата звернення 26.11.2019).
9. Вечнаков Г. С., Вечнакова Г. Р. Современная экономическая энциклопедия. Санкт-Петербург : Лань, 2002. 880 с.
10. Геєць В. М. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Геєця та ін. Київ : НВЦ НБУВ, 2009. 687 с.
11. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи в Україні (конспект лекцій). Тернопіль : ТАНГ, 2001. 68 с.
12. Григораш Г. В. Системи соціального страхування зарубіжних країн: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 144 с.

13. Гришкін В. О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи : монографія. Дніпро : Пороги, 2005. 498 с.
14. Гупало О. Г. Запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи: аналіз переваг та нових загроз. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць*. Львів, 2013. Вип. 23.11. С. 320–324.
15. Гупало О. Г. Особливості впровадження єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. *Кримський економічний вісник*. Херсон : Видавн. дім «Гельветика», 2012. Ч. I. С. 133-137.
16. Державний комітет статистики України. URL:www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення 26.11.2019).
17. Дідківська К. В. Актуалізація ролі соціально-етичного маркетингу в сучасних умовах господарювання. Київ : Знання-прес, 2003. 195 с.
18. Дідківська К. В. Актуальні проблеми економіки. Випуск 21.131. Львів, 2016. № 9 (99). С. 222–236.
19. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки: навчальний посібник. Київ : Знання-прес, 2000. 209 с.
20. Длугопольський О. Державна політика у сфері соціального захисту населення: аспекти відповідальності суспільного сектора. *Наука й економіка*. 2009. № 4(16). т. 2. С. 148–156.
21. Длугопольський О. Світовий досвід пенсійних реформ: уроки для України. *Наука й економіка*. 2011. № 1(21). С. 25-35.
22. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062. (дата звернення 26.11.2019).
23. Єщенко П. С. Соціальне житло і моделі забезпечення ним. *Економічна теорія*. 2009. № 2. С. 36-46.
24. Жиглей І. В. Моделі соціальних держав та соціальний захист: екскурс в минуле та майбутнє. *Вісник Житомирського державного технічного університету*. 2008. №4 (46). С. 71-79.

25. Іващенко Т. О. Державний соціально-економічний захист населення в умовах ринкової трансформації: автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.01. Київ, 2011. 22 с.

26. Іващенко Т. О. Напрями удосконалення інституційного забезпечення функціонування механізму соціально-економічного захисту. *Економіка та держава*. 2010. № 2. С. 75-79.

27. Кірнос І. Передумови вибору національної моделі соціально-економічного розвитку. *Економіст*. 2011. № 11. С. 30-33.

28. Коваль О. П. Потенційні ризики та загрози запровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи. *Економіка та держава*. 2011. № 12. С. 36-39.

29. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Дата оновлення: 07.02.2019. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення 26.11.2019).

30. Конституція (основний закон) Української соціалістичної радянської республіки. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html>. (дата звернення: 12.11.2019).

31. Конституция СССР 1977 года. URL: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/1549448/. (дата звернення 26.11.2019).

32. Лисогор В. М. Соціальний захист та аспекти пенсійного забезпечення населення як прояв соціальної політики держави. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 3, т.3. С.184-186.

33. Майер В. Ф. Основные направления повышения доходов населения при социализме. В.Ф. Майер. Москва : Мысль, 1976. С. 213–215.

34. Малий І. Й. Теорія розподілу суспільного продукту: монографія. Київ : КНЕУ, 2000. 248 с.

35. Міністерство соціальної політики України. URL: <http://www.mlsp.gov.ua>. (дата звернення 26.11.2019).

36. Міністерство фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua>. (дата звернення 26.11.2019).

37. Мельников В. П., Холостова Е. И. История социальной работы в России: Учебное пособие. Москва : Издательско-книготорговый дом «Маркетинг», 2001. 344 с.

38. Мних М. В. Страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту населення. *Фінанси України*. 2007. № 6. С. 39-45.

39. Москаленко В. В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилян. Академія»*. 2003. Т.21. С. 41-44.

40. Надточій Б. Пенсійне страхування в Україні: історичний аспект. *Соціальний захист*. 2000. № 3. С. 54-58.

41. Народне господарство Української РСР: ювілейний статистичний щорічник. Київ : Техніка, 1977. 464 с.

42. Народноэкономическое хозяйство СССР в 1974 г. Москва, 1975. 780 с.

43. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон України від 14.08.1998 р. № 1698-ВР. Дата оновлення 20.01.2018. URL :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення 26.11.2019).

44. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні: аналіт. доповідь. Київ : НІСД, 2012. 88 с.

45. Павлова Л. О. Інституційне середовище здійснення політики соціального захисту населення в Україні. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2012. Вип. 48. С. 227-235.

46. Павлова Л. О. Першочергові заходи системи реформування соціального захисту населення. *Сучасна наука: теорія і практика*: матеріали II всеукр. наук.-практ. заочної конф. Дніпро : Всеукраїнське громадське об'єднання «Нова освіта», 2012. С. 59-61.

47. Пенсійний фонд України URL: <http://www.pfu.gov.ua>. (дата звернення 26.11.2019).

48. Погорелова С. Закономірності еволюції систем соціального захисту. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2008. № 6. С.13-17.

49. Поліщук В. А., Янкович О. І. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи : курс лекцій. Тернопіль, 2009. 256 с.

50. Плеханов Г. В. Сочинение: в 24 т. Москва, 1924. Т. 3. 430 с.

51. Попович Г. М. Соціальна робота в Україні і за рубежом : навчально-методичний посібник. Ужгород : Гражда, 2000. 143 с.

52. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці : Закон України від 28.12.2014 р. №77-VIII. Дата оновлення: 07.06.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/77-19>. (дата звернення 26.11.2019).

53. Про внесення змін та визначення такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України : Закон України від 28.12.2014 р. №76-VIII 188. Дата оновлення: 05.09.2017. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/76-19>. (дата звернення 26.11.2019).

54. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст.409.

55. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49-51. Ст. 376.

56. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46-47. Ст.403.

57. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 22. Ст.171.

58. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 14. Ст.71.

59. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р № 2464-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 2-3. Ст. 11.

60. Про індексацію грошових доходів населення : Закон України від 03.07.1991 р. № 1282-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 42. Ст.551.

61. Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 505. Дата оновлення: 14.08.2019 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>. (дата звернення: 12.11.2019).

62. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 47–48. Ст.372.

63. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 10.

64. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38. Ст.348.

65. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №15. Ст. 190.

66. Про соціальні послуги : Закон України від 19.06.2003 р № 966-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст.358.
67. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р №3551-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №45. Ст. 425.
68. Розенфельд Ю. С. Промышленная политика СССР. Москва, 1926. 321 с.
69. Рудкевич І. В. Регулювання системи соціального захисту населення України: теорія, методологія та державна політика : монографія. Донецьк : Смелянова Т.В., 2011. 463 с.
70. Соляк Л. О. Дослідження категорій соціального захисту населення в Україні. *Соляк. Наук. вісн. НЛТУ України*. Львів, 2011. Вип. 21.14. С. 254-259.
71. Соціальний захист населення України: монографія / за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. Київ: НАДУ, 2009. 184 с.
72. Социальное страхование в 1926-1928 гг. Краткий отчет Цусстраха. Москва, 1928. № 18-19. С. 284-346.
73. Соціальна робота в Україні: перші кроки / за заг. ред. В. Полтавця. Київ : Видавничий дім «КМ Academia», 2000. 236 с.
74. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / за заг. ред. В. М. Шейко. Київ : 2008, 295 с.
75. Україна. Соціальна сфера у перехідний період. Аналіз світового банку / за заг. ред. О. Коваленко. Київ : Основи, 1994. 247 с.
76. Эспинг-Андерсен Г. Создавая социальную демократию. Сто лет социал-демократической рабочей партии Швеции. Москва : Весь мир, 2001. 75 с.
77. Accornero A. San Precario lavora per noi. Milano, 2006. 183 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1

Законодавство України щодо забезпечення соціального захисту населення [8]

Закони України з надання соціального малозабезпеченим населенням захисту верствам	Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали в наслідок Чорнобильської катастрофи від 28.02.1991 № 796-ХІІ. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. № 16. Ст.200.
	Про захист прав споживачі від 12.05.1991 № 1023-ХІІ. ВВР УРСР. 1991. № 30. Ст.379.
	Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей від 20.12.1991 № 2011-ХІІ. ВВР України. 1992, № 15. Ст.190.
	Про державну допомогу сім'ям з дітьми від 21.11.1992 № 2811-ХІІ. ВВР України. 1993. № 5. Ст.21.
	Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту від 22.10.1993 № 3551-ХІІ. ВВР України. 1993. № 45. Ст.425.
	Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист від 24.03.1998 № 203/98-ВР. ВВР України. 1998. № 40-41. Ст.249.
	Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності від 15.09.1999 № 1045-ХІV. ВВР України. 1999. № 45. Ст.397.
	Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям від 01.06.2000 № 1768-ІІІ. ВВР України. 2000. № 35. Ст.290.
	Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам від 16.11.2000 № 2109-ІІІ. ВВР України. 2001. № 1. Ст. 2.
	Про соціальний захист дітей війни від 18.11.2004 № 2195-ІV. ВВР України. 2005. № 4. Ст.94.
	Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей від 02.06.2005 № 2623-ІV. ВВР України. 2005. № 26. Ст.354.
	Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам від 16.11.2000 № 2109-ІІІ. ВВР України. 2001. № 1. Ст. 2.
Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб від 20.10.2014 № 1706-VII. ВВР України. 2015. № 1. Ст. 1.	
Закони України з встановлення	Про індексацію грошових доходів населення від 03.07.1991 № 1282-ХІІ. ВВР України.

розмірів мінімальних соціальних гарантій	1991. № 42. Ст.551.
	Про мінімальний споживчий бюджет від 03.07.1991 № 1284-ХІІ. ВВР України. 1991. № 42. Ст.553.
	Про межу малозабезпеченості від 04.10.1994 № 190/94-ВР. ВВР України. 1994, № 42, Ст.382.
Закони України з встановлення розмірів мінімальних соціальних гарантій	Про оплату праці від 24.03.1995 № 108/95-ВР. ВВР України. 1995. № 17. Ст.121.
	Про прожитковий мінімум від 15.07.1999 № 966-ХІV. ВВР України. 1999. № 38. Ст.348.
	Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії від 05.10.2000 № 2017-ІІІ. ВВР України. 2000. № 48. Ст.409.
Закони України зі здійснення соціального забезпечення та страхування	Про пенсійне забезпечення від 05.11.1991 № 1788-ХІІ. ВВР України. 1992. № 3. Ст. 10.
	Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності від 23.09.1999 № 1105-ХІV. ВВР України. 1999. № 46-47. Ст. 403.
	Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 № 1533-ІІІ. ВВР України, 2000. № 22. Ст.171. .
	Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням від 18.01.2001 № 2240-ІІІ. ВВР України. 2001. № 14. Ст.71.
	Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування від 09.07.2003 № 1058-ІV. ВВР України. 2003. № 49-51. Ст.376.
	Про недержавне пенсійне забезпечення від 09.07.2003 № 1057-ІV. ВВР України. 2003. № 47-48. Ст.372
	Про встановлення державної допомоги постраждалим учасникам масових акцій громадського протесту та членам їхніх сімей від 21.02.2014 № 745-VII. ВВР України. 2014. №12. Ст. 187.
	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій від 03.10.2017 № 2148-VIII. ВВР України. 2017. № 40-41. Ст. 383

Додаток Б

Таблиця 2

Зобов'язання держави щодо соціального захисту окремих категорій громадян та способів їх реалізації
(за матеріалами Міністерства соціальної політики України) [35]

Обставини	Категорії громадян	Спосіб реалізації
Пенсійне забезпечення (ст. 46).	Громадяни похилого віку.	Пенсії за віком. Пільги на проїзд у громадському транспорті. Соціальні послуги.
Навчання й освіта (ст. 53)	Учні (вихованці) загальних та середніх спеціальних навчальних закладів.	Пільги на проїзд у громадському транспорті. Податкові пільги.
Пільги на проїзд у громадському транспорті. Податкові пільги.	Діти, котрі втратили батьків.	Пенсії у випадку втрати годувальника. Забезпечення житлом на пільгових умовах. Повне державн езабезпечення. Соціальний супровід. Безкоштовне оздоровлення.
	Батьки, що втратили повнолітніх дітей.	Пенсії у разі втрати годувальника. Компенсаційні виплати.
	Діти, які народилися після смерті батька.	Пенсії у разі втрати годувальника. Безоплатне оздоровлення.
Повна та часткова втрата працездатності (ст. 46).	Інваліди.	Пенсії за інвалідністю. Соціальна допомога, догляд. Безоплатне / на пільгових умовах протезування. Безкоштовне забезпечення спеціальними технічними й іншими засобами. Пільги на проїзд у громадському транспорті.
	Особи, котрі отримали трудове каліцтво.	Пенсії за втрату годувальника. Компенсаційні виплати.
	Тимчасово непрацездатні особи.	Страхові виплати.
	Особи, що мають професійні захворювання.	Страхові виплати. Компенсаційні виплати.
Вагітність і материнство (ст. 24).	Вагітні жінки.	Допомога з вагітності та пологів
	Матері.	Допомога за народження дитини. Допомога з догляду за дитиною. Гарантії збереження робочого місця. Податкові пільги.

Безробіття через незалежні від особи обставини (ст.46).	Безробітні громадяни.	Допомога у випадку безробіття. Сприяння у працевлаштуванні. Підвищення кваліфікації або перекваліфікації. Допомога на зачаткування підприємницької діяльності.
Недостатній життєвий рівень (ст. 48).	Малозабезпечені громадяни.	Соціальні виплати. Соціальне житло. Житлові субсидії.
	Малозабезпечені сім'ї.	Соціальні виплати. Соціальне житло. Житлові субсидії.
Служба у Збройних Силах України й інших військових формуваннях (ст. 17).	Військовослужбовці та члени їхніх сімей.	Продовольче та речове забезпечення. Забезпечення на пільгових умовах. Пільги на квартплату й оплату житлово-комунальних послуг. Пільги на проїзд у громадському транспорті.
	Працівники Служби Безпеки України та члени їхніх сімей.	
	Працівники органів внутрішніх справ та члени їхніх сімей.	
	Службовці військ цивільної оборони та члени їхніх сімей.	

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Остапець Ярослав Костянтинович, студент 2 курсу, заочної форми навчання, факультету соціології та управління, спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування», адреса електронної пошти yaroslav.23.11.1990@gmail.com,

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Еволюція радянської моделі державного управління соціальним захистом в Україні»

відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата 27.11.2019

Підпис _____

ПІБ (студент) Остапець Я.К.

Дата 27.11.2019

Підпис _____

ПІБ(науковий керівник) Приймак О.М.